

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

Neklasická pojetí demokracie: komparace Schumpetera a

Poppera

Jakub Paleček

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Politika a stát

Bakalářská práce

**Neklasická pojetí demokracie: komparace Schumpetera a
Poppera
Jakub Paleček**

Vedoucí práce:

PhDr. Ondřej Stulík, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2017

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2017

.....

PODĚKOVÁNÍ

Na tomto místě bych rád poděkoval především vedoucímu této bakalářské práce PhDr. Ondřeji Stulíkovi, Ph.D. za jeho odborné vedení, vstřícnost a inspiraci v oblasti vzdělávání. Mé poděkování patří také všem zaměstnancům katedry politologie a mezinárodních vztahů, zvláště pak těm, kteří trpělivě podporovali mé studium v kombinované formě. Děkuji též své manželce, Bc. Martině Palečkové Tauberové, za bezvýhradnou podporu.

Obsah

1. Úvod	1
2. Demokracie podle Karla Raimunda Poppera	5
2.1 Uzavřená společnost	5
2.1.1 Tribalismus a kolektivismus	5
2.1.2 Historicismus	8
2.2 Otevřená společnost	9
2.2.1 Role jedince ve společnosti	10
2.2.2 Podmínky demokracie.....	12
2.2.3 Modus operandi demokracie	14
2.2.4 Demokracie jako hodnota	17
3. Demokracie podle Josepha Aloise Schumpetera	21
3.1 Kritika klasické doktríny demokracie	21
3.1.1 Pojem demokracie	21
3.1.2 Klasická doktrína demokracie	24
3.3 Demokracie jako metoda	28
3.3.1 Role jednotlivce	28
3.3.2 Podmínky pro úspěch demokracie.....	30
3.3.3 Modus operandi demokracie	33
3.3.4 Demokracie jako hodnota?	36
4. Komparace Popperovi a Schumpeterovi teorie demokracie	38
4.1 Role jedince	38
4.2 Podmínky demokracie.....	39
4.3 Modus operandi demokracie.....	41
4.4 Demokracie jako hodnota a povaha teorie	43
5. Závěr	45
6. Literatura	47
7. Resumé	50

1. Úvod

Obecně je tématem této práce teorie demokracie, jejíž neustálé přezkoumávání je nutné, jelikož multiparadigmatická politologie ze své vnitřní logiky není sto formulovat její universální vyznění, podmínky její aplikace a udržení, natož pak konkrétní definici. Uvnitř ní existují rozdílné názorové proudy, opírající se o navzájem jen těžko slučitelné fundamenty, které navíc často vycházejí z různých hodnotových pozic. Naším bližším zaměřením jsou tzv. neklasické teorie demokracie myslitelů Josepha Aloise Schumpetera (1883 - 1950) a Karla Reimunda Poppera (1902 - 1994)¹. Tito autoři vycházejí ze společného stanoviska: klasická teorie demokracie je z řady důvodů neudržitelná. Právě tento postoj ke klasické doktríně je důvodem, proč jsou jejich teorie označovány jako neklasické. Klasická doktrína demokracie, tak, jak byla obecně přijímána minimálně do první poloviny dvacátého století, byla totiž podrobena jejich ostré kritice a právě tato kritika je výchozím bodem naší deskripce a analýzy prostřednictvím komparace. Ani neklasické teorie demokracie však nejsou bezesporné, naopak obsahují řadu aspektů, které se staly terčem kritiky (lehce, ale průběžně se budeme této kritice dotýkat v textu). Přesto jsou obě teorie podnětné, stimulovaly vývoj celého oboru² a je stále přínosné je zkoumat pro podmínky fungování současných reálných demokratických systémů. Porovnání jejich klíčových tezí přináší obecně vhled do vztahu procesuálních a normativních aspektů teorie demokracie a odkrývá souvztažnosti, které nemusí být na první pohled patrné. V českém prostředí byla posledním přínosem v komparaci Schumpeterovi a Popperovi teorie práce M. Nováka (Novák 2003), na kterou částečně navážeme. Naše práce téma obohacuje a liší se zejména volbou specifických komparačních kritérií.

¹ Obě teorie byly formulovány jaksí na okraj hlavního zájmu jejich autorů. J. Schumpeter byl ekonomem, zatímco K. Popper se soustředil především na filosofii vědy.

² Procedurální či procesuální přístup, za jehož zakladatele je považován J. A. Schumpeter, byl později rozvinut řadou politologů. Za všechny jmenujme Roberta Dahla (Hloušek, Kopeček, Šedo 2011: 19; srov. Dahl 2001: passim). Z odkazu K. Poppera se nejvlivnější stala jeho teorie vědy, která má ovšem, jak v textu uvidíme, jasný vztah k Popperově sociální teorii (viz Popper 1995: 111, srov. Parusniková 2007: 302, srov. Stulík 2016: 129, srov. Znoj 2002: 41).

Cílem práce je v rámci níže představených komparačních kritérií popsat, v kterých konkrétních aspektech se liší pojetí demokracie u dvou analyzovaných autorů a odpovědět na níže představené výzkumné otázky. Učiníme tak pomocí komparace v rámci kontextuální analýzy stěžejních textů. Za stěžejní texty považujeme tzv. primární literaturu, tedy díla obou autorů týkající se daného tématu. U Schumpeterovi teorie je naše situace jednoduchá – veškeré skutečně podstatné teze jeho teorie demokracie jsou koncentrovány v díle *Kapitalismus, socialismus a demokracie* (1942). V případě K. Poppera je naše situace ztížena tím, že jeho teorie demokracie, postulovaná navíc jaksí implicitně (Novák 2003: 13), je roztroušena především do tří knih – *Otevřená společnost a její nepřátelé I. a II.* (1945), *Bída historicismu* (1957) – a v několika dalších ji doplňuje a upřesňuje – zejména *Věčné hledání* (1976), *Život je řešení problémů* (1994) a *Budoucnost je otevřená* (1997, rozhovor s K. Lorenzem), kteréžto knihy doplňuje ještě soubor Popperových dopisů a přednášek v knize *After the Open Society* (2012). Primární literaturu následně doplníme literaturou sekundární, učebnicemi a odbornými pracemi na dané téma. Jak jsme již zmínili, po představení kritických pozic zejména vůči klasické doktríně demokracie bude následovat rozbor klíčových tezí podle stanovených komparačních kritérií a konečně samostatná komparační kapitola. Závěr práce odpoví na stanovené výzkumné otázky a cíl naplní tak, že vyvrátí nebo koroboruje naše teze.

Základních komparačních kritérií je pět. Prvním je role jedince ve společnosti. Zaměříme se na racionální, resp. iracionální povahu jeho behaviorálního já a jeho konkrétní roli v kontextu politického systému. Druhým kritériem jsou podmínky realizování demokracie, které oba autoři předložili. Třetím kritériem je modus operandi demokracie. Budeme popisovat jednotlivé praktické procedurální prvky a jejich souvztažnosti uvnitř daných teorií se zaměřením na jejich dopad do podoby společnosti vice versa. Kritérium čtvrté, demokracie jako hodnota, je prostředkem zkoumání normativního aspektu teorií, resp. míry akcentace hodnot uvnitř nich. Z tohoto kritéria vyplývá kritérium páté, které zkoumá povahu teorie vzhledem k její normativnosti.

Ze stanovených komparačních kritérií vyplývá stanovení předběžných tezí a konkrétních výzkumných otázek. První výzkumná otázka zní, jakou roli v rámci demokratického politického soužití přisuzují dané teorie jedinci? Naší tezí je, že u Poppera je jedinec racionální ve smyslu schopnosti kritického posouzení a iracionální (emocionální) kvůli touze zbavit se civilizační zátěže. Jeho role spočívá v kritickém soudu nad elitami. Naproti tomu u Schumpetera je jedinec racionální v soukromém prostředí, ve veřejném prostoru jedná iracionálně (emocionálně) a jako volič může podléhat manipulaci, pasivně volí z nabídky a jeho role spočívá především (nikoli absolutně) v akceptaci elit. Druhá výzkumná otázka zní: jaké jsou podmínky fungování demokracie? Tezi zde není třeba předkládat, o podmínkách oba autoři pojednávají vcelku bezproblémově. Avšak odpověď na tuto výzkumnou otázku má silný dopad do otázky následující a teze na ní navázané. Třetí otázka totiž zní, jaký je modus operandi demokracie v jednotlivých teoriích a jaká z toho plyne determinační posloupnost ve vztahu demokracie-povaha společnosti, resp. zda povaha společnosti určuje možnost či nemožnost demokracie, nebo zda demokracie určuje povahu společnosti. Pro pořádek dodejme, že aby mohla být demokracie vnímána jako determinanta povahy společnosti, musela by být koherentním souborem hodnot. Naší tezí je, že modem operandi Popperovy demokracie je kritika a konkurence teorií i hodnot, možnost odvolání a posouzení elit a z toho plynoucí posloupnost, ve které demokracie určuje povahu společnosti³. Modem operandi Schumpeterovy demokracie je potom konkurenční boj o hlasy, možnost rekrutace a odvolání elit a z toho vyplývající vztah, ve kterém povaha společnosti určuje možnost, resp. nemožnost demokracie. Čtvrtou výzkumnou otázkou je, zdali je demokracie jako hodnota v dané teorii žádoucí či nežádoucí jev. Naší tezí zde je, že u Poppera je demokracie jako hodnota žádoucím jevem, jelikož v jejím základu je dokonce specifické ontologické stanovisko – víra v rozum, zatímco u Schumpetera je demokracie jako hodnota jevem nežádoucím, protože taková hodnota je produktem sakralizace politiky a není možné o ní diskutovat. Konečně pátá výzkumná otázka se ptá, jaká je povaha analyzovaných

³ Jak uvidíme níže v textu, společnost Popper chápe pouze jako soubor interpersonálních vztahů (Popper 2015: 217).

teorií ve vztahu k normativnosti? Hypoteticky je Popperova teorie normativní explicitně, jelikož stojí na souboru hodnot, kdežto Schumpeterova teorie je normativní pouze implicitně a důraz klade na procesuální stránku.

Schéma č. 1: Přehled komparačních kritérií a výzkumných otázek.

	Komparační kritérium	Výzkumná otázka
1	Role jedince ve společnosti	Jakou roli v rámci politického soužití přisuzují dané teorie jedinci?
2	Podmínky demokracie	Jaké jsou podmínky fungování demokracie?
3	Modus operandi demokracie	Jaký je modus operandi demokracie a jaká z toho plyne determinační posloupnost ve vztahu demokracie-povaha společnosti?
4	Demokracie jako hodnota	Je demokracie jako hodnota žádoucí či nežádoucí jev?
5	Povaha teorie	Jaká je povaha analyzovaných teorií ve vztahu k normativnosti?

Zdroj: Zpracováno autorem.

2. Demokracie podle Karla Raimunda Poppera

Popperovo pojetí demokracie vychází z konceptu tzv. otevřené společnosti. Při jeho vysvětlování se Popper odráží od jeho protikladu, od konceptu společnosti uzavřené a celou svoji teorii tak staví na kritice nedemokratického společenského zřízení.

2.1 Uzavřená společnost

Uzavřená společnost je zastřešujícím konceptem nedemokratických společenských uspořádání. Jejich krajní formou je totalitarismus a principy politiky, které k němu vedou, mají podle Poppera své kořeny hluboko v minulosti. Počátky spatřuje Popper v Platónově učení o ideální obci (můžeme-li si dovolit vynechat inspiraci Hérakleitem aj.), na které navázali mj. Hegel, Fichte a Marx. Společným prvkem jejich sociální filosofie je historicismus. Právě proti němu se Popper nejvíce vymezuje.

2.1.1 Tribalismus a kolektivismus

Základním odrazovým pojmem v Popperově interpretaci uzavřené společnosti je lidský kmen, potažmo kmenová společnost⁴. Tribalismus se totiž může plně projevat i v moderní společnosti a jeho význam tkví ve způsobu spravování společnosti, který je uzavřený, dogmatický, magický, kolektivistický, organicistický, se sklony k autoritářství a s předpoklady k totalitarismu (Popper 2011: 177). „Kmen je vším a jedinec ničím“ (Popper 2011: 193).

⁴ Popperova teorie tribálních společností zřejmě zasluhuje přísnou antropologickou reflexi, avšak problémem je spíše autorův přístup k užívání termínů, které mají často jiný než obecně přijímaný význam. Z textu to není jasné explicitně, ale implicitně z něj vyplývá, že Popper nehovoří o tradiční společnosti tak, jak ji běžně vnímá sociální věda, tedy například v kontextu parochiální politické kultury (Almond a Verba 1989: 16–17).

Z tohoto popisu vyvěrá základní kritika takového sociálního uspořádání. Byť Popper (2011: 176) připouští neexistenci standardizovaného (unifikovaného) kmenového způsobu života, přece jenom nachází jisté jednotící prvky společné všem kmenům: „[...] magický či iracionální postoj k obyčejům sociálního života“ (ibid), na to navazující „[...] nepoddajnost obyčejů“ (ibid) a z toho vyplývající „[...] život v začarovaném kruhu neměnných tabu“ (Popper 2011: 67). Tato tabu mají podobu zákonů a zvyků, které jsou vnímány jako nevyhnutelné – podobně jako je vnímána nevyhnutelnost východu slunce – a nelze je kritizovat.

Tento stav společnosti odpovídá naivnímu monismu. V něm nejsou rozlišeny přírodní a normativní zákony. Teoreticky pak existuje ve dvou variantách. První a spíše hypotetickou variantou je naivní naturalismus, kde jsou pravidelné jevy vnímány jako nezměnitelné. Druhá varianta je naivní konvencionalismus, který pravidelnosti chápe jako díla bohů. Přírodní zákony jsou tak chápány v podřízeném stavu vůči jistým nadřazeným zákonům, které ve světě fungují a které byly stvořeny jistou nadřazenou entitou, například bohem-stvořitelem. Podstatnou implikací tohoto přístupu je přijetí teoretické možnosti, že přírodní zákony mohou být člověkem a jeho magickými praktikami modifikovány, a že se tudíž, podobně jako zákony normativní, dají opřít o sankce (Popper 2011: 69–70).

Naivní monismus je pouze první fází určitého vývoje, na jehož konci (nikoli konečném či nezvratném) je kritický dualismus typický pro otevřenou společnost. Cesta však samozřejmě není přímá a obsahuje řadu mezistupňů. Ty jsou produktem dvou mylných přístupů, kterým se krátce budeme věnovat níže. Prvním je domněnka o tom, že normy jsou vyvoditelné z faktů, druhým je představa o libovůli ve výběru norem a vliv obou dvou těchto přístupů lze vidět ve třech nejdůležitějších mezistupních mezi monismem a dualismem. Tyto mezistupně, jejichž kombinaci lze nalézt u Platóna, jsou: biologický naturalismus, etický pozitivismus a psychologický naturalismus (Popper 2011: 78).

Biologická forma etického naturalismu říká, že „[...] existují věčné neměnné přírodní zákony, z nichž [...] normy můžeme odvodit“ (ibid). Důsledkem je legitimizace nadvlády silnějších nad slabšími pomocí teorie biologické nerovnosti lidí. Argumentem má být přitom soulad s přírodou, přirozenost⁵, která však podle Poppera nevede k civilizaci, nýbrž ke zvířecosti. Návrat ke zvířecosti je přitom, jak uvidíme později, pro Poppera nepřijatelný. Etický či právní pozitivismus tvrdí, že „[...] neexistují žádné jiné normy než zákony, které byly skutečně stanoveny a které tedy pozitivně existují“ (Popper 2011: 80). Jiná měřítká nejsou možná. Jedinec navíc normy nemůže posuzovat, naopak normy tvořené společností (kolektivitou) posuzují jedince. Jestliže tento přístup navíc tvrdí, že nelze nalézt lepší normy, jedná se o k autoritarismu vedoucí etický nihilismus (ibid).

Kombinací dvou výše zmíněných přístupů je třetí mezistupeň: psychologický či duchovní naturalismus. Normy jsou podle něj konvencí (lidským výtvořem), ale jsou také „výrazem psychologické či duchovní přirozenosti člověka“ (Popper 2011: 81). Kromě toho člověk usiluje nejen o přizemní cíle spjaté s přežíváním a užíváním, ale též o vyšší, duchovní cíle. To je na první pohled bezproblémový přístup, ale Popper upozorňuje na to, že i tento může být – v souladu s libovolností ve výběru norem a díky své vágnosti – použit k obraně v podstatě jakékoli normy, například takové, která za příslušníky daného duchovního společenství přijme jen několik vyvolených (Popper 2011: 82).

Organicistické fungování společnosti je v Popperově schématu prezentováno především existencí sociálních vztahů založených na polobiologické bázi. To znamená, že taková lidská společnost drží pohromadě díky bezprostřednímu fyzickému a emocionálnímu kontaktu. Konkrétní prvky jsou příbuzenství, společný život či sdílené prožitky. Neznačují to naprostou absenci abstraktních vztahů, ale jmenované prvky hrají dominantní roli v sociálním životě. Z tohoto pojetí vyplývá mj. nemožnost

⁵ Reflexi pojmu přirozenost podává např. izraelský historik Y. N. Harari (2013: 183), který jej považuje za původně teologický. Z biologického hlediska nic není nepřirozené, neboť vše, co je možné, je zároveň přirozené. Popper na tento problém narazil také: „[...] [n]eexistuje nic, co by se kdy člověku přihodilo a co by nemohlo být prohlášeno za přirozené“ (Popper 2011: 82).

vertikální sociální mobility. Jelikož jsou lidé vnímáni jako funkční části organismu zvaného společnost, logicky v něm nemohou volně usilovat o jiné funkce, podobně jako se v lidském organismu noha nemůže stát mozem (Popper 2011: 177–178). Sociální a mocenské pozice jsou v uzavřené společnosti uzamknuty, tabuizovány.

Platónovým vlivem podle Popperova mínění došlo v politické filosofii k zásadnímu zmatení pojmů, které trvá dodnes. Platón totiž klade rovnítka mezi individualismus a egoismus a mezi kolektivismus a altruismus. Jsme sobečtí, pakliže nejsme ochotni obětovat své zájmy pro zájmy celku. Proč tento útok na individualismus? Popper je přesvědčen, že právě individualismus a s ním nevyhnutelně spojený humanismus je protikladem k Platónově ideální obci. Pro Platóna je jedinec – v politické oblasti – ztělesněním zla (Popper 2011: 108, 111). Tento přístup „[...] vidí jednotlivce jako pěšáka, jako poněkud bezvýznamnou součást celkového vývoje lidstva“ (Popper 2011: 21). Důsledkem je dvojitý určení toho, kdo je hlavním aktérem společenského dění, na kom především záleží jako na hybateli událostí. Buď je to jedinec a jeho touhy a snahy, nebo jsou to pouze velké národy, velké třídy či velké ideje.

2.1.2 Historicismus

Z kmenové podoby sociálního života vyrostla filosofie a sociálně vědní postup zvaný historicismus (Popper 2000: 30). Ta není jednou konkrétní filosofií, nýbrž souhrnem rozmanitých přístupů, které mají jisté společné prvky a názory a soustředí se kolem ústřední teze: „[...] dějiny jsou ovládány specifickými historickými či vývojovými zákony, jejichž objev by nám umožnil věštit úděl lidstva“ (Popper 2011: 22). Jejich základem je jistě legitimní snaha člověka předpovídat budoucí události, což je možné pomocí odhalení rytmů, vzorců, zákonů či trendů skrývajících se za historickým vývojem (Popper 2000: 14). Popper uvádí příklad generála, který se snaží předpovídat průběh bitvy. Problém s tímto přístupem přichází až ve chvíli, kdy

předpovědi přiřkneme nevyhnutelnost, vědeckou platnost. Historicisté potom dávají historické předpovědi dokonce za úkol sociální vědě. Tak, jako se věda přírodní snaží předpovědět počasí, měla by věda sociální předpovědět vývoj událostí ve společnosti. Z toho vyplývá závažný problém – tito filosofové hovoří o tom, že existuje zákon dějin (v konkrétní podobě u daného myslitele), pomocí kterého lze podat dlouhodobou předpověď budoucích historických událostí (Popper 2011: 15). Tyto teze jsou podle Poppera (ibid) „[...] vzdor své zdánlivé věrohodnosti [...] založeny na hlubokém nepochopení vědecké metody“.

Nic z toho ovšem neznamena, že byl historicismus nutně formulován s nekalými úmysly nebo dokonce že by byl v esencialistickém smyslu zlý. Nic takového Popper netvrdí a vyjadřuje dokonce jisté pochopení pro motivy historicistů. Pochopení však samozřejmě není souhlas a tak Popper soucitně přiznává, že daná teorie historicistického charakteru může člověku poskytnout (falešnou) útěchu a naději těm, kteří jí potřebují. Důležitější pak je, že bytí by byla mířena proti totalitarismu, svým proroctvím o nevyhnutelnosti jeho příchodu vlastně napomáhá tento příchod uskutečnit. Jedná se tak o sebenaplňující proroctví, velmi nebezpečné, protože podporuje vzpouru proti civilizaci (Popper 2011: 16).

2.2 Otevřená společnost

Otevřená společnost je (podobně jako její výše popsaný protiklad) zastřešující a obecný koncept, obsahující mnoho prvků. Nelze jej proto redukovat na formu vládnutí nebo politickou teorii státu. Primárně pojednává o způsobu lidského soužití. Toto soužití je postaveno na určitých hodnotách – individuální svobodě, nenásilí, ochraně menšin a slabých (Popper 1997a: 119–120). Právě proto naším předpokladem je, že demokracie chápaná hodnotově je v Popperově teorii žádoucí jev, obhajitelný ontologickým stanoviskem víry v rozum. Na tomto základě Popper rozpracovává určitý modus operandi demokracie a dodává několik základních

podmínek jejího fungování. Jedním z důsledků je i specifické vnímání jedince a jeho role ve společnosti. Tato kapitola po stručné deskripci základů otevřené společnosti tyto prvky popíše.

2.2.1 Role jedince ve společnosti

Základní charakteristikou otevřené společnosti je možnost aplikovat svobodná osobní rozhodnutí a to i za překračování společenských tabu (Popper 2011: 177). Nejde tedy o to, že by žádná tabu neexistovala, ale že je možné je kritizovat a následně měnit lidským jedincem. Osobní rozhodnutí tak mohou vést dokonce ke změně zákonů. Ty jsou sice výsledkem interpersonální součinnosti a nikoli produktem jednoho člověka, nicméně je to jedinec, kdo zahajuje debatu⁶ a tedy začíná s demolicí dogmatu. Ze svobody k osobním rozhodnutím vyplývá vertikální sociální mobilita (Popper 2011: 178). Lidé mohou usilovat o vzestup – a je-li to libo tak i sestup – v pomyslném socioekonomickém žebříčku, neboli mohou volně soutěžit o zastávání funkcí.

Díky tomu dle Poppera mohl nastat posun směrem k tzv. abstraktní společnosti. Ideální typ takové společnosti je popsatelný odosobněním, absencí fyzického kontaktu mezi lidmi. Popper snad jenom pro jistotu dodává, že nic takového není možné. Lidé mají sociální potřeby, které abstraktní společnost nemůže naplnit. Nicméně otevřená společnost je charakteristická právě převahou prvků abstraktní společnosti nad prvky společnosti řekněme fyzické či biologické (viz výše). Fyzická pouta se drží (nebo by se měla držet) na úrovni rodin. Ovšem díky tomu, že lidé mohou volně vstupovat do rozmanitých sociálních vztahů, které nejsou určeny „nahodilostmi zrození“ (Popper 2011: 178–179), mohou vznikat „osobní vztahy nového druhu“, neboli „nový individualismus“ (ibid). Abstraktní vztahy jsou klíčovou

⁶ Nové myšlenky jsou pouze dílem jednotlivce (Popper 1997a: 189).

vlastností moderní společnosti a podle některých názorů jsou i důvodem jejího úspěchu⁷.

Emancipaci jedince Popper považuje za velkou duchovní revoluci, která „[...] vedla ke zhroucení kmenového systému a ke vzniku demokracie“ (Popper 2011: 109). Spravedlnost pro něj není spojená s jakousi státní harmonií, ale se způsobem zacházení s jednotlivci. Spojení individualismu a altruismu je pro Poppera dokonce základem západní civilizace, tvoří jádro všech nauk o etice (od křesťanství⁸ po Kanta⁹) a bylo nejmocnější myšlenkou pro mravní vývoj člověka (ibid).

Popperův individualismus má i morální rozměr, který říká, že člověk sice má – na institucionální úrovni – povinnost pomáhat druhým, ale nemůže určit, natož pak někomu vnutit, co je pro něj dobré. Došlo by tím k neoprávněnému zásahu do svobody jedince. K tomuto závěru Poppera vede přesvědčení, že jedinec – konkrétní empirická bytost – je iracionální entita, byť schopná aplikace racionality, a racionalizovat jej nelze. Vědecky racionálně lze uchopit obecné typy a abstraktní univerzálie, jelikož jsou jakožto produkt vědecké abstrakce doménou i výtvořem rozumu. Nicméně konkrétního člověka takto uchopit nelze. Taktéž interpersonální vztahy jsou unikátní a nelze je přesunout pod doménu abstraktních univerzálií, což právě činí kolektivismus. „Každý člověk je účelem sám o sobě“ (Popper 2015: 235–236).

Individualismus, víra v jedince a jeho (kritické) schopnosti¹⁰, vede k jednotě lidstva (ibid). Ve světle kritické teorie je to poměrně paradoxní závěr, který říká, že (omezená) svoboda jedince a důraz na jeho jedinečnost vede spíše ke stmelení „společnosti“, než k její atomizaci. Společným pojítkem individualistické společnosti je totiž kritický rozum. Skrze ten jsou lidé spojeni bez ohledu na „kmenové“ bariéry mezi nimi (etnické, jazykové, náboženské aj.). Naproti tomu kolektivismus, víra v mystickou

⁷ Viz např. (Harari 2012: 41–45).

⁸ „Miluj bližního svého, říká Písmo, nikoli miluj svůj kmen“ (Popper 2011: 109).

⁹ Člověk jako účel o sobě (Popper 2011: 109); viz také níže.

¹⁰ I samotná tato víra musí být nahlížena kriticky (Popper 1997a: 19). Na druhou stranu je Popper znám svým filosofickým sporem s Bertrendem Russellem, ve kterém zastával stanovisko myslitele Samuela Butlera, že lidé jsou hloupí a dobří, zatímco jeho oponent soudil, že lidé jsou chytří a zlí (Popper 2007: 232–234).

schopnost člověka být napojen na kolektiv (skrze krev, půdu aj.), rozděluje lidstvo na přátele a nepřátele. To je druhý paradox – snaha o kolektiv vede k tvorbě polykolektivní společnosti, tedy existence mnoha do sebe uzavřených a vůči sobě nepřátelských kolektivit. Popsané principy pak kulminují v institucionálních podmínkách demokracie.

2.2.2 Podmínky demokracie

Otevřená společnost je přímo závislá na rozvoji lidského rozumu, tedy kritického a konkurujícího si myšlení. Demokracie může fungovat, pouze pokud se hlavní strany drží následujících pravidel, skrze které chápou své funkce (Popper 2015: 155–157). Z demokratických institucí je nejdůležitější všeobecnost voleb, ale přesto demokracie neznamena vládu většiny. Hrozí totiž tyranie této většiny a vládnoucí moc tak musí být omezena. Demokratickou ústavu lze měnit pouze v mantinelech demokracie, tedy tak, aby zůstala zachována. Nelze provádět změny ohrožující demokratický charakter systému. Proto se také ochrana menšin nevztahuje na případ porušení zákona a už vůbec ne na pokusy o násilné svržení demokracie. Kvůli zachování demokracie musí být počítáno s existencí antidemokratické tendence, dané civilizační zátěží. Tato tendence je negativní externalitou pokroku, konkrétně života „[...] v otevřené a částečně abstraktní společnosti“ (Popper 2011: 180) a pro člověka konkrétně znamená přijmout odpovědnost za svůj život, tedy nemožnost tuto odpovědnost delegovat na jinou entitu¹¹. Posledním pravidlem je, aby byl požadavek uchování demokracie přítomen při provádění všech reforem.

Dodejme, že oproti Marxovi u Poppera „[p]olitická moc může ovládat moc ekonomickou“ (Popper 2015: 123), a to tak, že ovlivňuje socioekonomické podmínky a reguluje a ochraňuje ekonomické vztahy. Podle Poppera je tento stav klíčový, nesmí

¹¹ Popperův výklad lze doplnit postřehem historika T. Snydera: „Pluralita [...] není tak opojná jako totalitní utopie [...]. Každá jednota je coby obraz krásná, avšak coby logika kruhová a coby politika tyranská“ (Snyder 2015: 298).

být zvrácen, a kdyby to hrozilo, je třeba proti tomu zakročit. „[N]ebezpečná je každá forma nekontrolovatelné moci“ (Popper 2015: 126). Znamená to, že jak politická tak i ekonomická moc musí být nutně omezeny a kontrolovány, a to skrze demokracii a koncept formální svobody, jediný prostředek aplikovatelný k takovému účelu. Ten je dle Poppera schopen vyrovnat se i s tak složitým problémem, jako je nákup volebních hlasů – stačí jen upravit příslušné zákony, což je v moci občanů (Popper 2015: 126–127).

Z výše uvedených podmínek je Popperův přístup (kterému sám říká protekcionismus) „v zásadě liberální“ (Popper 2011: 118). Přitom se ale distancuje od libertariánských a anarchokapitalistických pozic (srov. Stulík 2016: 187–195). Politická teorie protekcionismu „nemá nic společného s politikou přísné neintervence“ (Popper 2011: 118), jelikož minimální stát je utopický ideál (Popper 1997a: 197). Liberalismus a intervence státu nejen že se totiž nevylučují, státní garance je pro svobodu dokonce nutná. Formulaci „[...] žádný druh svobody očividně není možný bez státní garance“ (ibid) považujeme za ukvapenou, nicméně jádro myšlenky je jasné a Popper jej dále rozvíjí, když například obhajuje pozitivní pojetí svobody v oblasti vzdělávání – to by mělo být přístupné pro každého, aby pak nikdo po této stránce nebyl zanedbán a byl tak sto svoji svobodu bránit. To vše neznamená, že sama myšlenka minimálního státu je zcestná, podle Poppera je ji však třeba aplikovat jinak: jako regulativní princip, který v souladu s Kantem říká, že je žádoucí svobodu omezit, ale ne víc, než je z morálních důvodů nezbytně nutné (Popper 1997a: 197–198).

Jak konkrétně by měl stát intervenovat? Pro zodpovězení této otázky Popper rozlišuje dvě (weberiánsky ideální) formy státní intervence. První nazývá „institucionální“ intervencí – ta vytváří právní rámec, ve kterém instituce emitují intervence. Druhá forma je nazvána „osobní“ a spočívá v moci státních orgánů, které jsou zmocněny ke konání. Zatímco první forma vytváří prostředí pro jednání (určuje pravidla „hry“, která je dále relativně autonomní), druhá forma jedná. V demokracii

tak má evidentně přednost institucionální forma a osobní forma je (měla by být) aplikována jen v nezbytných případech. Demokratický intervencionismus je každopádně pouze cestou, možností či technikou. Jeho konkrétní provedení záleží na jedinci (Popper 2015: 129, 179).

2.2.3 Modus operandi demokracie

Uzavřená kmenová společnost postavená na naivním monismu se podle Poppera hroutí v okamžicích, kdy lidé pochopí, že přijímaná tabu, chápaná jako zákony, se u různých kmenů liší a jsou tedy konstruována člověkem. Takové zkušenosti teoreticky vedou k uvědomění si rozdílu mezi normativními zákony, které prosazují lidé a zákony přírodními (cykly), které člověk nemůže plně ovládnout. Kritický dualismus, protože říká, že nelze redukovat rozhodnutí na fakta, je dualismem faktů a rozhodnutí: z vět konstatujících fakta nelze vyvodit rozhodnutí, normy a tudíž ani politické programy (Popper 2011: 70, 72, 74; srov. Popper 2007: 128–129).

Popper se rozhodně nesnaží o definici demokracie, o nalezení její esence. V souladu s metodologickým nominalismem odmítá lpění na esencialistických vyjádřeních, která ve své snaze o zachycení podstaty stejně selhávají. Příkladem je klasický překlad demokracie „vláda lidu“, v němž se jedná pouze o verbální význam a nedorozumění (Popper 1997a: 173, 187). Lid může určitým způsobem působit a tím i měnit chování vlády, ale „[...] nikdy v žádném konkrétním, praktickém smyslu sám nevládne“ (Popper 2011: 132). Tzv. lidovláda tedy v praxi nikdy neexistovala, a jestliže se tomu nějaká forma blížila, jednalo se spíše o diktaturu. Popper k tomu nabízí dva logické důvody. Prvním je, že demokracie je ve své liberální formě odpovědná lidu – komu by ale byla odpovědná lidovláda? Sama sobě? Patrným vyústěním takové situace je zvůle. Druhým důvodem je výše zmíněný fakt, že původcem originálních myšlenek je jedinec, nikoli kolektiv (Popper 1997a: 9, 189).

Demokracie v Popperově politické filosofii znamená „[...] demokraticky volenou konstituční vládu“ (ibid), čímž autor neklade důraz na obsah pojmu, ale na demokratický proces. Konkrétně tím míní „[...] soustavu institucí [...], jež umožňuje veřejnou kontrolu vládců a jejich zbavení moci ze strany ovládaných a jež dává možnost, aby ovládaní dosáhli reforem bez užití násilí a třeba i proti vůli vládců“ (Popper 2015: 147). Příkladem demokratické instituce jsou všeobecné volby, chápáné nikoli především jako prostředek rekrutace elit, ale jako prostředek pro jejich sesazení. Signifikantním prvkem je přitom nenásilnost. Demokracie je tedy politicky svobodná, pakliže skrze volby umožní nenásilnou změnu vlády za současného zachování ochrany menšin (Popper 1997a: 142–143).

V otevřené demokratické společnosti nemůže existovat neomezená vláda. Avšak právě k takové podle Poppera spěje stav, kdy společnost připustí princip existence, hledání a ustanovování tzv. „nejlepší vlády“. Podle takového úhlu pohledu totiž určitý aktér (jednotlivec či kolektiv) disponuje suverénní mocí, a proto by vládnout měl. Stačí jej pouze najít, do jeho „správných rukou“ předat moc a problémy společnosti budou, s nadsázkou řečeno, vyřešeny. K takové politické moci patří neomylnost (kdo je lepší než nejlepší?) a proto neodvolatelnost i nemožnost mocenského omezení (Popper 2011: 128).

Základní problém je tak podle Poppera v samotném přístupu, tedy v pátrání po odpovědi na otázku „Kdo by měl vládnout?“ Nebylo by tedy lepší od začátku postupovat jinak, klást jinou otázku? Popper navrhuje raději počítat se špatnou vládou. Protože „vlády nejsou vždy dobré a moudré“ (Popper 2011: 129), je vhodnější doufat sice v ty nejlepší, ale připravit se na nejhorší. Přístup k politice se tak zcela mění – původní otázku nahrazuje negativistickým pojetím – ptá se: „Jak můžeme uspořádat politické instituce, aby špatní či neschopní vladaři nemohli způsobit příliš mnoho škody?“ (Popper 2011: 128). Konkrétněji: „[n]eměli [bychom] usilovat o institucionální dohled nad vladaři tím, že bychom jejich moc vyvážili jinou mocí?“

(Popper 2011: 129)¹². V demokracii – na rozdíl od tyranie – lze vládu odvolat (Popper 2011: 131). A právě akt odvolání je tím prvkem, který zachraňuje demokracii z pasti vlastního paradoxu.

Z toho plyne ještě jeden Popperem formulovaný důsledek, který bych rád podtrhl. Pakliže vnímáme demokratické instituce způsobem vyloženým výše, nelze výstupy jejich jednání přijímat jako jediné správné. Rozhodnutí vlády či parlamentu přijmout daný zákon je jistě legitimní a uzнат například výsledek demokratické volby je legitimní též. Avšak nezakládá to příčinu k domnění, že takový zákon či taková volba byly esenciálně správné. Lze je kritizovat (to je dokonce žádoucí) a lze je odvolat.

Z výše zmíněných důvodů proto Popper soudí, že problémy politiky jsou daleko spíše než personálního rázu problémem institucionálním a právním. Koneckonců lidé zřejmě zůstanou lidmi a vztahy na bázi známého homo homini lupus jsou reálnější než představa osvícené bezkonfliktní společnosti. Pokrok, například směrem k větší rovnosti, lze proto zajistit pouze „[...] institucionální kontrolou moci“ (Popper 2015: 157).

Ke společenské přestavbě, tzn. vývoji společnosti, lze přistupovat racionálním způsobem. Tomuto racionálnímu způsobu ale stojí v cestě řada překážek, které kladou některé sociální filosofie, jejichž produktem jsou četné předsudky, které kritizují možnosti demokracie a demokratických reforem (Popper 2011: 14; viz historicismus). Popper představuje dva základní přístupy k sociopolitickým reformám – jedná se o utopické a dílčí¹³ sociální inženýrství, či postupnou sociální technologii (Popper 2000: 51). Lze společnost, resp. společenské instituce nějakým způsobem plánovat? Jistě ano (Popper 2015: 140), ale pouze s ohledem na demokratické podmínky, o kterých jsme výše hovořili.

¹² Princip legitimacy totiž nestačí, legitimně může být zvolen i diktátor (Popper 1997a: 203). Ovšem jak postřehl O. Stulík, legitimitu Popper zaměňuje s legalitou, což je „[...] hrubé a neudržitelné zjednodušení“ (Stulík 2016: 138).

¹³ Ve svých pozdějších pracích Popper termín dílčí sociální inženýrství nahradil běžnějším termínem reformy. G. Sartori například používá pojem politické inženýrství (Sartori 2005: 119).

Komplementem demokratické metody může být pouze dílčí inženýrství, chápané jako vyhledávání a odstraňování dílčích chyb (zel) a postupný vývoj skrze metodu pokus-omyl. Zároveň je tím podle Poppera vyřešen problém, jakým způsobem užít rozum v politice – nemůže nám říct co je správně, ale dokážeme jím posoudit dílčí nezdary. Tento přístup evidentně vyvěrá z Popperovi filosofie vědy, kde nelze rozumově poznat konečnou pravdu ve smyslu jistoty a rozum lze použít pouze jako nástroj falsifikace (viz dále). Obdobně nelze racionálně určit, co je v politice správně a nelze s konečnou platností stanovit ideál natož nejlepší prostředky k jeho dosažení (Popper 2011: 166).

2.2.4 Demokracie jako hodnota

S kritikou demokracie, která tvrdí, že demokracie nebude trvat věčně, se Popper vyrovnává deklarácí symbiotického vztahu mezi demokracií a rozumem. Říci, že demokracie nebude trvat věčně, je jako říci, že nebude trvat věčně rozum. Pouze demokracie „[...] poskytuje institucionální rámec, který umožňuje nenásilnou reformu, a tedy užití rozumu v politice“ (Popper 2011: 133). Proto je pro Poppera zápas o demokracii tou nejdůležitější bitvou a volba mezi demokracií a autoritarismem je zároveň morální záležitostí¹⁴ (Popper 2015: 156, 361). Morální fundamenty Popperovi teorie demokracie nelze vysvětlit bez exkurzu do jeho pojetí rozumu.

Lidský rozum je aplikovatelný na řešení lidských záležitostí. Důležitý je ovšem způsob této aplikace. Popper se vymezuje proti schopnosti rozumu cokoli dokázat (Popper 1983: 6) – dokázat se podle něj nedá nic, protože nelze dosáhnout pravdy jako jistoty. Jediné, čeho lze na poli poznání dosáhnout, je dočasné vědění, kdykoliv vyvratitelné hypotézy. Proto odmítá indukci, verifikaci a konfirmaci dokonce i jako logické operace a nahrazuje je dedukcí, falsifikací a koroborací, skrze které užít rozum

¹⁴ O morální záležitost a ne pouze „věc vkusu“ se jedná proto, že je to rozhodnutí, které ovlivňuje jiné lidi a jejich životy (Popper 2015: 361).

lze. Hlavním atributem tohoto rozumu je v oblasti metodologie vědy falsifikační imperativ (vyvracení), který se v oblasti epistemologie odráží jako kritičnost a neodarwinistický model evoluce vědění skrze pokus-omyl (Popper 1997c: 269–272, srov. Parusniková 2007: 12–15).

Rozum v Popperově pojetí zahrnuje intelektuální aktivitu, pozorování a experiment a prakticky se projevuje v chování lidí (Popper 2015: 215–216). Na tom je postaven racionalismus¹⁵, ke kterému Popper přistupuje skrze falibilismus (Popper 2007: 283). Tento (princiální) postoj říká, že „[...] já se mohu mýlit, zatímco ty můžeš mít pravdu, a společným úsilím se můžeme přiblížit pravdě“ (Popper 2015: 216, srov. Popper 2007: 62) a odmítá dogmatické vlastnění objektivní pravdy¹⁶. Neznamená to tedy vůbec, že člověk je po behaviorální stránce čistě rozumová bytost – Popperův racionalismus pouze říká, že člověk je schopen kritiky a sebekritiky (Popper 1997a: 135). Proto nelze racionalismus skloubit s autoritarismem (Popper 2015: 217).

Dvě základní formy racionalismu jsou kritický a nekritický. Nekritický racionalismus spoléhá na argumenty a zkušenosti a podle Poppera (2015: 220–221) je logicky neudržitelný, protože neexistuje žádná možnost cokoliv dokázat, tedy s jistotou zjistit pravdu (Popper 1983: 6). Naproti tomu Popperův kritický racionalismus¹⁷ paradoxně obsahuje komponent iracionalismu. Vzhledem k tomu, že se nic nedá dokázat, Popper předkládá, že „[...] základní racionalistický postoj je výsledkem [...] aktu víry – víry v rozum“ (Popper 2015: 222), samozřejmě v jeho specifickém smyslu, tedy falsifikačního imperativu. Přítomnost tohoto základního

¹⁵ Pravý racionalismus je postavený na kritice a sokratovské intelektuální skromnosti (Popper 2015: 218). Odpovídá mu falibilismus, který Popper přejal od C. S. Pierce a dále jej rozpracoval. Zastává postoj o nedosažitelnosti vědění ve smyslu jistoty (Blecha a kol. 2002: 118).

¹⁶ Dogmatismus Popper chápe jako absenci argumentu a bezvýhradné trvání na přijetí nebo odmítnutí dané myšlenky (Popper 2015: 230). Zároveň se Popper snaží distancovat od toho, že by jeho otevřená společnost byla ideologií, ale raději o ní hovoří jako o pluralistickém systému hodnot, přičemž rychle dodává, že nenaznačuje hodnotový relativismus, nýbrž soutěž hodnot o jejich přijetí (Popper 2007: 389, srov. Stulík 2016: 245).

¹⁷ Jeho základními principy, tak, jak je sumarizoval J. Musil (2002: 28), jsou realismus, odmítání fenomenalismu, indeterminismus v přírodních i sociálních vědách, ontologický pluralismus, odmítnutí holismu i organicismu, změna jako obecná vlastnost reality, nehotovost světa a emergentní povaha jeho vývoje, falsifikace jako epistemologický princip, metodologická jednota přírodních a sociálních věd skrze metodu dedukce a následné empirické testování a principiální zodpovědnost jedince.

komponentu v Popperově filosofii i noetice lze vysvětlit následovně. Falsifikace a koroborace¹⁸ teorií musí mít nějaký důvod. Tímto důvodem je uznání pravdy jakožto cíle vědy (Parusniková 2007: 76). Popper se však ptá, zda existuje nějaký důvod přijmout pravdu jako cíl poznání? Lze ho zdůvodnit bez postupů, které Popper považuje za logicky neudržitelné, jako je především indukce, verifikace a konfirmace? Jelikož přeci nelze zdůvodnit nic, nelze nalézt ani rozumový důvod pro stanovení pravdy jako cíle vědy. Pravda je proto (regulativní) ideou, tvrzením a metafyzickým principem (Popper 1997c: 17, 271).

Empirickou vědu a metafyziku lze podle Poppera zkombinovat za podmínky přiznání „[...] hypotetického charakteru poznání a kritického charakteru diskuse“ (Popper 1983: 88). Je otázkou, zda v tomto bodě Popperova teorie neobsahuje, jak upozorňují jeho kritici, rezidua dogmatismu (Znoj 2002: 44) a tudíž zásadní vnitřní rozpory. Popperův ontologický princip pravdy jako cíle poznání je empiricky nefalzifikovatelný. Na jednu stranu sám připouští svoje vlastní nahrazení principem jiným¹⁹, na druhou stranu je však jiný princip chápán jako nevědecký. Na každý pád podle Poppera věda není nic jiného než racionální kritika a pouze takto ji lze chápat (Popper 2007: 201).

Kritický racionalismus jako víra v rozum znamená princip, že protiargumenty mají být vyslyšeny a zváženy (princip tolerance tolerantních)²⁰. To je právě princip etický a nikoli vědecký a jeho správnost proto nelze dokázat. Neexistuje „žádný racionální vědecký základ etiky“ (Popper 2015: 228–229), avšak „existuje etický základ vědy a racionalismu“ (ibid). Kritický racionalismus, podle Poppera jediné udržitelné použití rozumu, má tedy svůj původ v iracionálním rozhodnutí – rozhodnutí o morálce. Proto je i volba mezi demokracií a totalitarismem, stejně jako volba mezi iracionalismem a kritickým racionalismem, morálním rozhodnutím. Je-li pak

¹⁸ Nejstručněji můžeme koroborovanou teorii přeložit jako teorii, která dosud nebyla falsifikována (Parusniková 2007: 55).

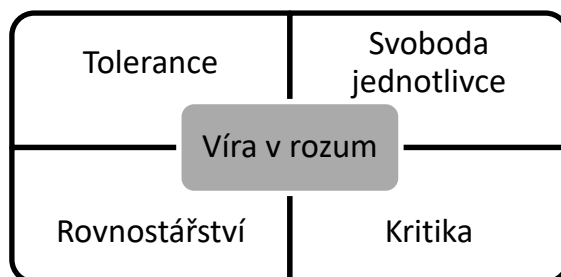
¹⁹ Jedná se tak o tzv. naprostý kritický racionalismus (Znoj 2002: 45).

²⁰ Popperovo pojetí „likvidačního“ rozumu jako falsifikačního imperativu – a na něj navázaná metodologie vědy a epistemologie – se do jeho politické filosofie odráží zcela očividně. Falsifikace jako metoda ve vědě je metodou i v politice – odráží se v pojetí voleb, vlády i „institucionalizaci kritiky“ (Parusniková 2007: 16).

demokracie morální volbou, pohybujeme se při jejím zkoumání zároveň na poli morální teorie, jelikož jednotlivcova rozhodnutí závisí nikoli na výsledku vědeckého experimentu, ale na jeho osobním svědomí (Popper 2015: 222–224).

Spolu s Gerardem Radnitzkym (Popper 1997b: 100) jsme tedy přesvědčeni, že v základu Popperovy otevřené společnosti je hodnotové hledisko. Jeho teorie pracuje s jistým obrazem člověka, s jeho specifickým pojetím, které se skládá z jedinečnosti lidského individua a zároveň jeho omylnosti a ideálu lidství, jehož základní hodnotou je svoboda (Popper 1997b: 100). Na základě předchozích kapitol dodejme, že svoboda limitovaná. Celkem nám z výše zmíněného vyplývá, že Popperova teorie demokracie má normativní povahu. V jejím základu je soubor hodnot. Vzhledem k tomu, že tato práce nemá dostatek prostoru pro použití vědecké metody, která by stanovila pořadí hodnot dle důležitosti, nemá význam konstruovat hierarchický diagram těchto hodnot. Pokusíme se tedy pouze o stručné schéma a nebudeme argumentovat pro pořadí jejich důležitosti. Hodnotami Popperovy otevřené společnosti jsou tedy tolerance, svoboda jednotlivce, rovnostářství a kritika. Zastřešujícím principem těchto hodnot je víra v kritický rozum aplikovatelný skrze falsifikační imperativ.

Příloha č. 2: Schéma hodnot akcentovaných v teorii otevřené společnosti.

Zdroj: Zpracováno autorem.

3. Demokracie podle Josepha Aloise Schumpetera

Schumpeter spíše než aby kladl normativní otázky a snažil se dávat morální odpovědi, pokouší se popsat realitu. Jeho cílem je definice demokracie, čímž deklaruje úmysl popsat demokracii tak, jak skutečně existuje. Nevyhýbá se tedy jejím negativním projevům, přiznává jim přítomnost v demokratickém procesu a snaží se též odhalit jejich konsekvence. Schumpeter navazuje na Webera a rozlišuje dva základní typy demokracie – klasickou doktrínu demokracie a demokracii jako soutěž o politické vůdcovství (Swedberg: 17).

3.1 Kritika klasické doktríny demokracie

Klasická doktrína chápe demokracii jako metafyzickou hodnotu samu o sobě, kterou je třeba realizovat. Jejím imanentním komponentem je přítom tzv. vůle lidu. Naproti tomu pojetí demokracie jako soutěž ji vidí pouze jako „[...] způsob, jímž si občané vybírají své vůdce“ (Swedberg: 17). Předtím, než Schumpeter vyloží vlastní pojetí vhodné demokratické teorie, kriticky reaguje právě na klasickou doktrínu demokracie.

3.1.1 Pojem demokracie

Schumpeter si na úvod všímá zmatení kolem pojmu demokracie. Dokladem takového zmatení je situace z počátku dvacátého století, kdy se za pravé, dokonce jediné skutečné demokraty považovali dokonce i ortodoxní socialisté. „Vláda lidu“ v jejich výkladu měla být odpovědí na kapitalistické vykořisťování, s ní měl ustát ekonomický útlak. Stalinův režim měl být skvělým příkladem toho, co sám považoval

za demokracii²¹. Proto z toho, jak se režim sám definuje, nelze usoudit nic o jeho politických metodách (Schumpeter 2004: 253, 256).

Zkusme tedy zjistit, z jakého pojetí demokracie Schumpeter vychází, neboli co vlastně míní pod tímto pojmem, když jej kritizuje nebo modifikuje. Schumpeter, ještě než předloží teorii demokracie a hlavní rozdělení na metodu a hodnotu per se, kritizuje souvislosti demokratické praxe. Jak je totiž známo, i v tzv. demokratických společnostech, nebo lépe společnostech, ve kterých jsou aplikovány určité principy demokracie, dochází či může docházet k signifikantnímu porušování práv a svobod jednotlivce. Schumpeter (2004: 259) jako příklad uvádí údajně demokratický koloniální Massachusetts, kde docházelo k závažné perzekuci na základě náboženství, nebo pálení čarodějnic (např. Salem), které se dělo za podpory údajně demokratických principů. Právě i náboženské perzekuce, upalování čarodějnic nebo pogromy na židovská ghetta, to všechno Schumpeter analyzuje jako projev demokracie. Co mají uvedené příklady společného v rámci toho, co je označováno jako demokratický postup, je nasnadě. Je to právě a jen většinový princip. Relativní většina lidí se zformovala na podporu určitého vidění světa a pokusila se ho realizovat. Byla to pak vládní, resp. církevní moc, která zasahovala proti vůli veřejného mínění jako regulativní (v Schumpeterově výkladu anti-demokratický) princip.

Docházíme tedy k závěru, že v počáteční fázi výstavby teorie demokracie, tedy v té fázi, kdy není postulována jako koherentní celek, Schumpeter pod pojmem demokracie míní demokracii bez dalšího adjektiva, tedy čistě jen většinový procedurální princip²². Revizí tohoto přístupu je teorie demokracie, která k většinovému principu přidává další součást, například ústavní liberalismus. Ústavně liberální demokracie je pak souborem prvků, z nichž většinový princip je jen jedním a

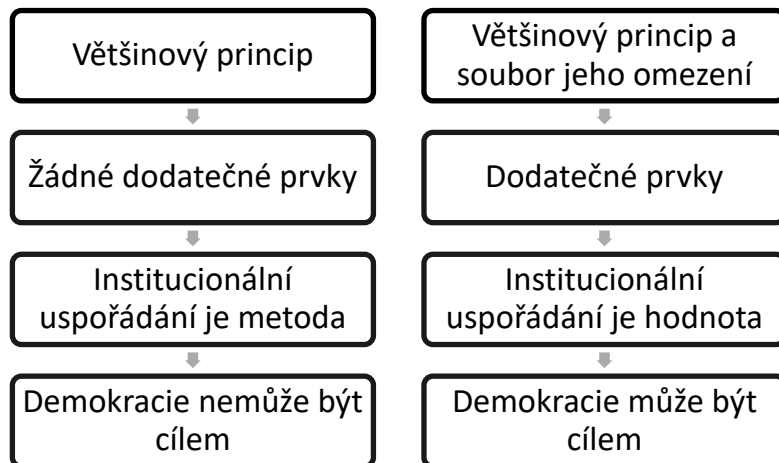
²¹ „Skutečný socialismus“, jak o něm hovořila např. bolševická propaganda, můžeme podle Schumpetera (2004: 256) přeložit prostě jako „socialismus, který se nám líbí“.

²² Kritika čistě volební demokracie viz Zakaria 2012: passim nebo Karl 2000: passim. Především Fareed Zakaria upozorňuje na řadu příkladů, kde fungují svobodné volby, ale svoboda jedince rozhodně zaručena není. Vzhledem k Schumpeterovým podmínkám demokracie (viz samostatná podkapitola) ho můžeme těžko osočovat z toho, že by si úskalí volební demokracie nebyl vědom. Jinou věcí je ovšem otázka prioritizace jednotlivých prvků jeho teorie.

další prvky, jako je ústavní ochrana menšin, dělba moci, nezávislost médií atd. od něj nelze oddělit (srov. Zakaria 2012: passim). Vzhledem k tomu bychom měli důvod se domnívat, že se Schumpeter ve své analýze – když demokracii ztotožňuje právě jenom s většinovým principem – dopouští závažného zjednodušení. Ovšem v jeho výkladu následuje část, která do celého přístupu vnáší větší jasno a kterou je proto potřeba podtrhnout. Je logické, a historie nám ukázala již hodně příkladů, že rozhodnutí většiny může vést k negativním dopadům (ať již tyto chápeme jakkoli). Jestliže pak máme na vybranou, táže se v myšlenkovém experimentu Schumpeter (2004: 260), zda zvolit demokracii se špatnými výsledky, nebo autokracii, která by takovým výsledkům dokázala předejít, pro kterou formu se rozhodneme? Pokud demokracii omezenou na proces většinového rozhodování odmítneme, odmítneme absolutní platnost tzv. demokratické zásady a kooptujeme tím do našeho rozhodnutí hodnoty, které stojí nad demokracií – stejně jako to dělají socialisté zapřísáhle odmítající kapitalismus.

Je inkorporace hodnot pro teorii demokracie vhodná či nikoliv? Schumpeter (2004: 260) postuluje, že demokracie „[...] je politická metoda, tedy jistá forma institucionálního uspořádání, pomocí něhož lze dospět k politickým (legislativním a administrativním) rozhodnutím“. Demokracie jako většinový princip proto logicky nemůže být cílem. Metoda je totiž pouze metoda a vede k různým, tedy i neblahým, důsledkům (kdyby metoda byla cílem, většina lidu by měla pravdu, ať by její záměry byly sebezločinnější). S tím souvisí, že „[...] demokracie nevede vždy ke stejným výsledkům“ (Schumpeter 2004: 261) a dokonce ani „[...] nepodporuje stejné zájmy a ideály“ (ibid). Paradoxně však můžeme říci, že se jedná o normativní část Schumpeterovi teorie, jelikož o inkorporaci norem vyjadřuje normativní postulát.

Schéma č. 3: Schéma otázky demokracie jako cíle.

Zdroj: zpracováno autorem

3.1.2 Klasická doktrína demokracie

Demokracie je podle Schumpetera metoda rozhodování a je třeba určit, kdo rozhoduje. Pakliže se rozhodování v podstatě rovná vládnutí, lze definovat demokracii jako vládu lidu. Nicméně to není přesné, protože je třeba nejprve určit, kdo je oním lidem²³. Při zodpovídání této otázky padají v různých společnostech různé odpovědi a různá určení, kdo je lidem či kdo jím již není. Nejčastější omezení je věkové – do lidu v kontextu volebního práva se nepočítají jedinci do určité věkové hranice. Dalšími kritérii může být pohlaví, etnicita nebo náboženství. Přitom všechna tato omezení spadají do stejné kategorie – omezení neslučitelná s určitými liberálními hodnotami, ale zároveň prováděná podle většinového principu. Takový závěr, ve kterém demokracie evidentně nekoreluje například s extenzí svobody jednotlivce, lze podle Schumpetera obejít tím, že do demokratického procesu vneseme dodatečné předpoklady (Schumpeter 2004: 263).

²³ Srovnejme s Jenningsovým vyjádřením: „[...] lid nemůže rozhodnout, dokud někdo nerozhodne, kdo je tím lidem“ (Jennings 1956: 55–56, cit. dle Rosůlek 2014: 23).

Pokus řešit tento problém metodou delegování zástupců nás podle Schumpetera taktéž dále neposunul. Aby totiž metoda měla smysl, měl by se akt delegování moci na zástupce týkat celého lidu (lid by měl být tím, kdo deleguje svoji moc, tedy měl by být subjektem). Jenomže problém tkví v tom, že lid není právně definovatelnou osobou a přenášet pravomoci tak z právního hlediska nemůže. Vyplývá z toho, že např. parlament, který je právě považován za sbor zástupců lidu, vlastně zástupcem lidu není – je pouze orgánem státu. Ani skrze něj tak lid nevládne. Spolu se Schumpeterem tedy můžeme shrnout, že demokracie v žádném smyslu nemůže znamenat vládu lidu. Spíše je vládou politiků, kteří moc získávají v konkurenčním zápase o voličské hlasy. Kromě toho demokracie založená na svrchovanosti lidu a principu zastupitelství obsahuje komponenty utilitarismu. Jsou jimi racionalismus, hédonismus a individualismus. Staly se pevnou součástí teorie demokracie a implikovaly určité chápání státu a pozice jedince uvnitř něj (Schumpeter 2004: 265–267, 303).

Klasická doktrína demokracie je podle Schumpetera ideologie (Schumpeter 2004: 314). Její analýzu autor zahajuje definicí, skrze kterou byla přijímána v osmnáctém století: jedná se o „[...] institucionální zřízení, které umožňuje provádět politická rozhodnutí a konat obecné dobro prostřednictvím volených jedinců, jež se shromažďují, aby naplňovali vůli lidu, který si je zvolil“ (Schumpeter 2004: 268). Dva klíčové pojmy jsou zde obecné dobro a vůle lidu. Jejich existence jinými slovy znamená, že lidé „[...] mají jednoznačný a racionální názor na každou problematiku, a že ho v demokracii uplatňují výběrem „zástupců“, kteří se starají o to, aby byl tento názor uplatněn v praxi“ (Schumpeter 2004: 287). Co do důležitosti je na prvním místě moc voličů rozhodovat o politice, na místě druhém je pak výběr zástupců. Tato teorie tak nebere v úvahu důležitost role vůdce a vysokou – podle Schumpetera nerealistickou – míru iniciativy připisuje voličům. Obecné dobro je podle této doktríny možné definovat, argumentačně obhájit a racionální jedinec je schopen jej pochopit. Jeho přijetí je v zájmu společnosti. Vzhledem k tomu, že je obecné dobro přijímáno, nutně existuje i obecná vůle lidu (volonté générale), tedy společná vůle všech

racionálně myslících jedinců vedoucí ke společnému cíli. Díky tomu jsou všichni členové společnosti schopni kooperovat, dosahovat společného cíle a obecného dobra (Schumpeter 2004: 288), rozpoznat dobré a zlé a do těchto kategorií vše roztrždit (Kopeček 2007: 183).

Nepraktičnost vzájemného setkávání všech lidí ke každému rozhodnutí je uznána. Proto jsou na všech jedincích ponechána jen ta nejdůležitější rozhodnutí a nástrojem k jejich vyjádření je např. referendum. Ostatní rozhodnutí jsou svěřena danému shromáždění (např. parlamentu), volenému lidovým hlasováním. Ovšem tento orgán nezastupuje lid v právním smyslu, nýbrž ve smyslu neformálním, podle kterého představuje vůli voličů. Uvnitř něj se pak tvoří jednotky, které spravují konkrétní veřejné záležitosti a v jejich čele je úřad ministerského předsedy, jehož teoretickým úkolem je dohlížet na plnění obecné vůle (Schumpeter 2004: 269).

Výše uvedené předpoklady však Schumpeter považuje za chybné. Prvním problémem je obecné dobro, jehož postulování je výsledkem utilitaristického vidění hodnot, které je omezené, protože ve skutečnosti „[...] neexistuje jednoznačně definované obecné dobro, na kterém by se všichni lidé shodli, nebo které by přijali [...]“ (Schumpeter 2004: 269). Důvodem je různé vnímání obecného dobra různými jednotlivci, které nelze překlenout racionální argumentací, jelikož postoj k vysokým hodnotám není odvislý od logiky, nýbrž iracionální emocionality²⁴. Kompromis není vyloučen, ale také není možný vždy (Schumpeter 2004: 270). Druhým problémem je fakt, že z definice cíle nevyplývá nic o prostředcích k jeho dosažení. Stanovení obecného dobra nám neřekne nic o tom, jak jej dosáhnout. I kdybychom tedy přijali značně diskutabilní utilitaristickou formuli maximalizace štěstí, nebyli bychom sto z ní například odvodit, zda tohoto štěstí dosáhnout kapitalismem či socialismem (Schumpeter 2004: 270). Abychom také vůbec mohli uznat existenci obecné vůle, musela by tato být jednotná skutečně beze zbytku. To je nutně nerealistickým ideálem. Daleko spíše se ve společnosti tvoří pouhá většina a většina se může vytvořit

²⁴ Přestože může z demokratického procesu vyplynout určité obecné mínění, není toto rozhodně jednotné, racionální ani nezávislé (Schumpeter 2004: 271–272, 275–280).

i k otázce souboru základních hodnot. Avšak tato většina „[...] je právě jen vůlí většiny, a proto nemůže být ztotožňována s vůlí lidu“ (Schumpeter 2004: 270, 290). Jinak řečeno, většina nezastupuje lid, ale právě jen sama sebe. Obecná vůle tak nemůže být obecná, nýbrž pouze partikulární.

Oba výše představené klíčové komponenty klasické doktríny demokracie jsou, jak vidíme, úzce propojeny. Obecná vůle lidu je uctívána, jelikož spěje k obecnému dobru a toto obecné dobro je přijímáno, právě protože k němu vede obecná vůle. Pakliže jeden komponent selže, například díky nemožnosti nalézt kompromis na základní hodnotě, tak se „[o]ba pilíře klasické doktríny [...] rozpadnou na prach“ (Schumpeter 2004: 270).

Jestliže je tedy lidské jednání v politice produktem iracionality, otevírá zároveň možnost pro manipulaci. Do veřejného prostoru vstupují vlivové skupiny prosazující určité (ekonomické, politické, osobní aj.) zájmy. Tyto skupiny jsou pak schopné (díky iracionalitě lidské přirozenosti) formovat vůli lidu. Jestliže tedy v politickém procesu existuje něco jako obecná vůle, nejedná se o vůli ryzí či spontánní, ale o vůli uměle vytvořenou. „Vůle lidu pak není hnací silou politického procesu, ale jeho produktem“ (Schumpeter 2004: 281). Mnohé politické skupiny proto přistupují k politice jako ke komerční reklamě, resp. využívají stejné techniky ovlivňování, jako jsou apel na podvědomí, tvorba iracionálních asociací, argumentační vágnost nebo neustálé opakování určitých tvrzení. Prakticky celý obor politického marketingu to dosvědčuje²⁵. Reálná politika je proto daleko spíše než snahou o realizování obecné vůle pokusem o její vymýcení (Schumpeter 2004: 281–282), resp. pokusem o nahrazení jednoho názoru či politického přesvědčení přesvědčením jiným.

Vzhledem k výše uvedeným rozporům klasické doktríny demokracie a také vzhledem k tomu, že tyto rozpory byly již analyzovány a uznány, si Schumpeter klade otázku, jak je možné, že klasická doktrína stále přežívá? Odpovědí je její sakrální

²⁵ Zatímco na ekonomickém trhu lze dopady manipulativních technik relativně omezit, politická manipulace je daleko hůře regulovatelná a je proto nebezpečnější (Schumpeter 2004: 281).

charakter. Klasické pojetí demokracie, s jejím odvoláváním se na vůli lidu a koncept obecného dobra, se udrželo díky emocionálním vazbám na tyto pojmy a stala se prakticky náhražkou náboženství²⁶. Typickým průvodním jevem je potom odmítání nesouhlasu s demokracií (nesouhlas je hřích a vyvolává morální pobouření). Demokracie přestane být metodou a stává se ideálem, o kterém není možné diskutovat (Schumpeter 2004: 283–284).

3.3 Demokracie jako metoda

Dostáváme se nyní k jádru naší interpretace Schumpeterovi teorie. Dáváme v něm do souvislosti jednotlivé složky demokratické procedury a snažíme se pochopit souvztažnosti institucionálních prostředků a cílů, ke kterým mají vést. Nejzásadnější kritika Schumpeterovy teorie byla vedena proti jeho minimalismu – tím, že se soustředí pouze na volby, neřeší mezi-volební období a tedy i možnost uzurpace moci ze strany vítěze voleb (Hloušek, Kopeček a Šedo 2011: 18). Tento problém můžeme nazvat paradoxem konkurence: svobodná konkurence (bez dalších opatření) může vést k omezení až destrukci konkurenčního prostředí, vzniku politického monopolu či oligopolu. Na tento problém, jak uvidíme níže, se snaží odpovědět Schumpeterem předložené podmínky demokracie.

3.3.1 Role jednotlivce

Svoboda jednotlivce je podle Schumpetera (2004: 289) „[...] sféra, v níž si člověk vládne sám“. Její hranice jsou proměnlivé, ale na každý pád nikdy netolerují ani absolutní svobodu, ani absolutní nesvobodu. Ohledně svobody vždy existuje určitá míra (Schumpeter 2004: 290). Demokracie však v Schumpeterově pojetí přímo nezaručuje tuto míru vyšší, i když svoboda jednotlivce je ve vztahu k demokracii

²⁶ Samozřejmě ne zcela, ale podle mého názoru zde Schumpeter naráží na dnes dobře známý koncept občanského náboženství (viz např. Bellah 1967: passim).

v určitém smyslu komplementárním prvkem. Prakticky se tento vztah odráží ve dvou oblastech. První je svoboda slova a tisku, tolik potřebná pro artikulaci konkurenčních nabídek. Druhou oblastí je svoboda účasti ve volbách, tedy účasti na boji o politickou moc. Přesto je vztah demokracie a svobod komplikovanější.

Role jedince-voliče je z výše zmíněných důvodů odlišná od role deklarované v klasické teorii demokracie. Obecně lze říci, že jeho role spočívá v „poskytnutí mandátu výkonné moci“ (Kopeček 2007: 185). Přitom ale volič nevolí z vlastní iniciativy, jelikož tato je formována politickými lídry. Formování či lépe řečeno manipulace je tedy „[...] základní součástí demokratického procesu“ (Schumpeter 2004: 300). Nejenže tedy voliči nerozhodují (jak už jsme viděli v kritice klasické doktríny demokracie), ale voliči také zcela svrchovaně nevybírají své zástupce. Iniciativa k určité volbě totiž většinou nevychází od lidí, kteří by chtěli daného kandidáta zvolit, ale právě od tohoto kandidáta, který se chce nechat zvolit. Role občanů je pak redukována na schválení či odmítnutí takového kandidáta, resp. jeho nabídky.

S tím souvisí i Schumpeterova teorie politických stran. Ty jsou dalším faktorem omezení voličovy iniciativy. Nejsou totiž skupinou prosazující veřejné blaho, jak podle Schumpetera (2004: 301) lákavě a nebezpečně postuloval Edmund Burke, nýbrž „[...] skupinou lidí, kteří se dohodli, že budou v konkurenčním boji o politickou moc postupovat společně“ (ibid). Dokladem toho mají být některé téměř stejné politické programy různých politických stran – ukazují, že se lidé nespojují k ideologickým, nýbrž strategickým cílům. Strany jsou tak nástrojem regulace politické konkurence a psychologická manipulace není doplňkem ani externalitou, nýbrž základem demokratické politiky. Masa není schopna rozvinout pevné názory z vlastní iniciativy, neumí je artikulovat a neumí je tedy ani transformovat v jednání. Masa je schopna pouze následovat nebo odmítnout určitou vedoucí skupinu (Schumpeter 2004: 165). A je třeba připomenout, že Schumpeter ve své teorii počítá s neodhadnutelným a iracionálním chováním člověka, pakliže se pohybuje ve veřejném prostoru.

Schumpetrova demokracie, pakliže není vládou lidu, je vládou s akceptací lidem (Kopeček 2007: 165, 184, 186).

3.3.2 Podmínky pro úspěch demokracie

Schumpeter (2004: 308–313) vyjmenovává pět základních podmínek fungování demokracie²⁷. Týkají se charakteru společnosti, ve které je demokratická metoda aplikována. První, dle mého názoru poměrně vágně popsanou podmínkou, je existence kvalitních politiků, kteří se podle Schumpetera nejspolehlivěji rekrutují z takové společenské vrstvy, která je sama výsledkem selekce, přičemž není ani příliš exkluzivní, ani příliš dostupná. Druhou podmínkou je limitovaná šíře politického rozhodování. Neefektivní demokratická vláda (viz výše) je schopna co do typu a množství řešit jen limitovaný okruh agendy, jehož rozpětí určuje kvalita politiků, struktura politického systému či veřejné mínění. Příliš velké rozpětí může snížit efektivitu vládnutí na neakceschopnou úroveň²⁸. Další podmínkou je weberiánský byrokratický aparát, tedy nestranný (byť loajální), nezávislý, profesionální a tudíž efektivní (srov. Weber 1978: 956–963). Konečně je souborem podmínek také demokratická sebekontrola, implikující kulturu schopnou tolerovat rozdílnost v názorech. Vzhledem k tomu, že *modus procedendi* legislativního procesu v demokracii vyžaduje delší čas, je zde nutná jistá dobrovolná podřízenost tomuto procesu a v parlamentních konfliktech udržení určitých pravidel. Neakceptování tohoto procesu je „začátkem konce demokracie“ (Schumpeter 2004: 312). To platí i o voličích, kteří by měli demokratický proces a dělbu moci v jeho rámci respektovat. Související podmínkou je i tolerance k jiným názorům (Schumpeter 2004: 313) a svoboda projevu. Nemusí vést nutně k ochotě změnit vlastní názor, důležité ovšem je, že k tomu vést může.

²⁷ Schumpeterova analýza se omezuje na rozvinuté průmyslové společnosti (Schumpeter 2004: 308).

²⁸ Schumpeter (2004: 310) udává příklad přijetí trestního zákoníku. Přijmout jej nebo jej zamítnout a rozhodnout o těch jeho aspektech, které mají obecný charakter, je věcí politického procesu. Avšak jeho konkrétní právní podoba je záležitostí odborníků, nikoli politiků.

Demokracie tedy funguje pouze ve společnostech, ve kterých jsou pro ni vytvořeny výše popsané podmínky (Schumpeter 2004: 308). Považujeme za důležité podtrhnout, že právě tyto podmínky stojí v Schumpeterově teorii co do důležitosti před demokracií samotnou, resp. platí, že vhodné podmínky implikují demokracii, ne naopak²⁹. To, co Schumpeter nazývá demokratickým sebeovládáním (a co lze lépe vystihnout jako princip tolerance), podle jeho názoru „[...] nutně vychází z národní povahy a národních zvyklostí“ (Schumpeter 2004: 313). Ne všude se taková národní povaha může rozvinout a demokracie – pouhá metoda – ji sama nemůže vytvořit. Z toho vyplývá pátá fundamentální podmínka fungování demokracie, kterou je existence konsenzu na základních otázkách. „[V]šechny důležité skupiny zájmů [musí být] prakticky shodné“ (ibid) a to za první v oddanosti zemi a za druhé ve „věrnosti strukturálním zásadám dané společnosti“ (ibid). Zpochybnění této podmínky, tedy rozdělení země na zásadně antagonistické názorové proudy, vede k oslabení demokracie. Logicky a samozřejmě vyplývá, že nemožnost kompromisu je zároveň nemožnost demokracie.

Je zřejmé, že politický systém nutně souvisí se systémem ekonomickým. Nechceme se zde pouštět do hlubší analýzy této souvislosti, pouze popíšeme, co v této oblasti plyne ze Schumpeterovy teorie. Moderní demokracie úzce souvisí s kapitalismem. Vyvíjeli se společně, v příčinné souvislosti, tedy interdependentně, což bylo dáno zájmy buržoazie, která historicky transformovala společenskou strukturu. „Moderní demokracie je produktem kapitalismu“ (Schumpeter 2004: 314). Přesto však podle Schumpetera (2004: 316) dochází ke ztrátě výhod, jaké tato synergie měla, protože demokracie nebyla schopna splnit nejdůležitější podmínku vlastního fungování, tedy podmínku celospolečenského konsenzu na zásadních otázkách týkajících se struktury společnosti.

Kromě toho kapitalismus podle Schumpetera zahubí sám sebe, resp. zahubí její jeho vlastní úspěch (Swedberg 2004: 8). V této práci nemáme prostor na analýzu

²⁹ V opačném schématu je demokracie předpokladem k toleranci, kvalitním politikům, dobře fungující byrokracii a tím limitované šíře politického rozhodování.

Schumpeterova schématu konce kapitalismu, shrňme proto pouze důvody, které k němu vedou. Rozvoj podnikatelské třídy paradoxně vede k jejímu sociálnímu a politickému oslabení. Racionální kapitalistická aktivita ničí zvykové vztahy loajality a hierarchie, které jsou však ve společnosti nezbytné. Kapitalistická aktivita sama svým zaměřením vytvořila intelektuální třídu, jejíž zájmy jsou vůči kapitalismu nepřátelské. Posledním bodem je, že ze zmíněných důvodů ztrácí kapitalismus a kapitalisté ve společnosti hodnotovou pozici. Praktickým dopadem takového rozkladu kapitalismu je přijímání socialistických opatření, např. státních intervencí nebo důrazu na rovnost příjmů. Nevyhnutelnost konce kapitalismu je zároveň nevyhnutelností nástupu socialismu³⁰ (Schumpeter 2004: 444, 457–458).

Představené argumenty vedou Schumpetera k pesimistické prognóze ohledně demokracie navázané na kapitalistickou společnost a z tohoto důvodu si Schumpeter klade otázku, zdali demokracie jako metoda může fungovat ve společnosti socialistické, neboli zda symbiózu demokracie-kapitalismus lze nahradit symbiózou demokracie-socialismus? Odpovědí je, že se rozhodně jedná o otevřenou možnost, a proto je potřeba ji analyzovat hlouběji. Schumpeter si dokáže představit přesunutí ekonomiky pod veřejnou správu, zatímco politika zůstane v oblasti demokracie jako metody. Demokratické orgány a instituce nezmizí spolu s kapitalismem, proto není důvod. Zůstanou i po případném přechodu od kapitalismu k socialismu, pouze dojde ke změně agendy (zmizí řešení problémů plynoucích z konfliktů v privátní sféře, přibude rozhodování o ekonomických záležitostech) (Schumpeter 2004: 317, 318).

I v socialistické demokracii ale stále budou platit základní podmínky fungování demokratické metody (viz výše). Bude tedy nutné, aby existoval konsenzus na základní institucionální struktuře společnosti. Schumpeter (2004: 319) uvažuje, že právě socialismus by mohl pomoci odstranit konflikty typické pro společnost kapitalistickou. „Počet i hloubka [...] rozporů se budou zmenšovat, neboť již nebude existovat střet kapitalistických zájmů“ (ibid). Ekonomické střety typické pro privátní

³⁰ Na několika místech (např. 2004: 451 nebo 455) přitom Schumpeter opakuje, že se nejedná o výraz jeho preferencí, pouze o důsledky dokazatelných faktů.

sféru v kapitalismu přestanou být politikum a stanou se víceméně technickým problémem, řešitelným byrokraticky. Je takové řešení proveditelné? Je možné si představit jeho úspěch i selhání. Na každý pád ovšem Schumpeter připouští nebezpečí plynoucí z ohromné koncentrace moci v tzv. socialistické demokracii, která je jí vlastní. Pokušení o její zneužití, např. v případě ekonomické či jiné krize, bude enormní. V takové společnosti totiž není diktatura proletariátu, nýbrž diktatura nad proletariátem. Ze symbiózy demokracie-socialismus se tak může stát dokonce ještě větší podvod, než jakým je symbióza demokracie-kapitalismus. Schumpeter shrnuje, že socialistická demokracie rozhodně nebude mít pozitivní dopad do svobody jedince (Schumpeter 2004: 320).

3.3.3 Modus operandi demokracie

Názor, že demokracie není cílem o sobě, k němuž by měla vláda směřovat, nýbrž pouze forma vládnutí, před Schumpeterem vyjádřil již britský akademik James Bryce. Schumpeterův přístup byl přesto originální inovací a to díky důrazu na volební konkurenci (Hloušek, Kopeček a Šedo 2011: 17). Schumpeter ve své teorii převrací posloupnost lid-volič typickou pro klasickou doktrínu demokracie. Na první místo co do významu klade výběr zástupců, kteří de facto rozhodují, a rozhodování voličů posunuje na místo druhé. Lid má tedy moc nad vytvořením (spíše složením) zprostředkovatelského orgánu, který následně vytváří moc výkonnou (Schumpeter 2004: 287). Proto Schumpeter definuje demokratický proces následovně: „demokratická metoda je takové institucionální zřízení, které umožňuje činit politická rozhodnutí a v němž jednotlivci získávají rozhodovací moc v konkurenčním zápase o voličův hlas“ (ibid). Úkolem voličů je přitom nejen vytvořit (přímo či zprostředkovaně) vládu, ale také ji odvolat. Jedná se o obousměrný proces, jelikož voliči své vůdce ve volbách přijímají i odmítají (Schumpeter 2004: 290).

Hlavním kritériem a rozpoznávacím znakem demokracie jsou tedy volby, v nichž si jednotlivci konkurují. Dalším znakem je zohlednění důležitého mechanismu vůdcovství, které Schumpeter (2004: 288) považuje za nedílnou součást jakéhokoli kolektivního rozhodování. K tomu tato teorie přiznává „skutečné“ místo zrodu obecné vůle a její nahrazování, falšování a tudíž manipulování. K těmto prvkům nezaujímá normativní stanovisko, pouze je popisuje jako fakt. Tím, že je inkorporuje jako součást teorie, si dělá nárok na vlastní realističnost. Existenci obecné vůle přitom, jak již bylo řečeno, neopomíjí, ale chápe ji partikulárně (např. vůle konkrétních skupin dosáhnout konkrétních cílů). Takto chápané obecné vůle se ve společnosti (často latentně) vyskytují kontinuálně a do politického procesu se dostávají, když je začne prosazovat konkrétní politická osobnost – „[...] učiní z nich politický faktor“ (Schumpeter 2004: 289). Právě politické osobnosti tedy extrahují prvky partikulární obecné vůle, kompilují je, organizují, přetvářejí a komplementují (slovníkem systémové teorie agregují a artikuluji) a činí z nich konkurenční nabídku.

Konkurence v politice existuje vždy a pro realizaci konkurenčního zápasu je demokracie vhodnou metodou, aplikovatelnou v podstatě na jakkoli velkou společnost. Přesto však existují postupy, kterými si politici zajišťují vlastní pozice a princip konkurence tak oslabují. Schumpeter s nimi ve své teorii počítá. Některým těmto postupům se demokratickým systémům daří ubránit (Schumpeter udává příklad vojenského puče), jiným se ale nelze vyhnout. V demokratickém procesu jsou tak přítomny prvky jako jsou nekalá či klamavá konkurence, její omezování, kartelové dohody atp., což je přirozené, jelikož dokonalá konkurence je v politice, stejně jako v ekonomice, pouhým ideálem (Schumpeter 2004: 289). Politici jsou zkrátka sobě vlky a snaží se o zajištění vlastních pozic.

Role parlamentu je v Schumpeterově pojetí demokracie také odlišná. Zatímco běžným předpokladem je, že parlament sestavuje vládu, demokratickou praxí je spíše stav, kdy parlament vládu schvaluje. Mezi „sestavuje“ a „schvaluje“ je důležitý kvalitativní rozdíl spočívající v iniciaci. Na příkladu parlamentu Spojeného království

Schumpeter ukazuje, že v jistém smyslu je stále pravdou, že parlament o vládě rozhoduje, ale zároveň platí, že toto rozhodování se spíše týká předloženého návrhu. Členové parlamentu tedy nejsou klíčovou – iniciační – složkou v procesu sestavování vlády. Mají sice jiné důležité funkce, spočívající ve vydávání zákonů (nejdůležitějším je rozpočet) či správě, ale to jsou pouze doprovodné či sekundární úlohy, které mají parlamentním skupinám napomáhat dosažení klíčového cíle, kterým je vítězství v konkurenčním boji a tudíž získání či upevnění moci (Schumpeter 2004: 295, 297). „Rozhodujícím faktorem v činnosti parlamentu [je z tohoto důvodu] vládní iniciativa a výběr“ (Schumpeter 2004: 298). Rozhodovací proces v parlamentu je tak pro jednu stranu metodou, jak se udržet u moci, zatímco pro druhou stranu je metodou, jak konkurenci odepřít podporu. Každé hlasování v parlamentu je tak in abstracto hlasováním o důvěře resp. o nedůvěře vládě. Logicky z toho vyplývá Schumpeterovo pojetí parlamentu jako konkurenčního kolbiště.

Z pojetí parlamentu jako konkurenčního kolbiště existují výjimky. Vzhledem k tomu, že politické vůdcovství nemá absolutní povahu – nikdy, natož v demokracii –, existuje v rámci politických skupin další úroveň politické konkurence, která se projevuje např. soutěží o post vůdce dané skupiny, rebelií proti vedení, nehlasováním v souladu s usnesením strany atp. Je to politická hra, která vlastně vede k větší míře svobody, především protože i jednotliví členové parlamentu – v závislosti na mnoha dalších, mj. osobnostních faktorech – mohou předložit vlastní legislativní iniciativu. Vůbec se však nejedná o standardní parlamentní praxi, nýbrž spíše o odchylku. Jiným případem je situace, kdy se daného společenského tématu, které bylo dlouho přehlíženo, ujme nestraník a vybuduje na něm politickou kariéru. Podle Schumpetera je to ovšem ještě méně častý jev, tedy spíše deviace než norma (Schumpeter 2004: 299–300).

3.3.4 Demokracie jako hodnota?

Przeworski (2003: 12–17) obhajuje Schumpeterovo schéma skrze efektivitu. Výsledek konkurenčního střetu poskytuje zvolené politické garnituře legitimitu ke konání, ke kterému už nepotřebuje diskusi (pakliže má samozřejmě dostatečnou politickou sílu, tedy početní většinu). Zvolená většina tak může postupovat přes názorový odpor opozice a je to tak v pořádku, ba dokonce by vláda měla dostat na prosazování svého programu silný mandát (Hloušek, Kopeček a Šedo 2011: 18).

Základem demokracie v Schumpeterově pojetí není dosažení abstraktního ideálu, ale „[...] existence soutěživého prostředí, tj. volné konkurence mezi potenciálními lídry (a jejich seskupeními) o hlasy voličů, které takový střet umožňuje“ (Kopeček 2007: 185). Z toho nám plyne důležité vysvětlení schématu Schumpeterovy teorie. Společenský cíl, je-li vůbec evidentní, je analyticky na jiné úrovni než jednání k němu vedoucí. „Cíle ospravedlňují lidské jednání a dávají mu smysl“ (Schumpeter 2004: 300). Jaké činnosti však vedou k tomuto cíli? Je společenský význam určitého jednání nutně jeho hnací silou a vysvětlením? Podle Schumpetera nikoli. Teorii podle jeho mínění nestačí analyzovat cíle a potřeby společnosti. „Je potřeba vysvětlit činnosti, které vedou k jejich dosažení nebo uspokojení“ (ibid). Příkladem je Schumpeterovi ekonomická aktivita, jejímž cílem je samozřejmě ekonomická satisfakce, nicméně důvod lidské ekonomické aktivity lze vysvětlit spíše ekonomickým ziskem, představujícím prostředek k oné satisfakci. „[...] výroba je průvodním jevem honby za ziskem“ (ibid). Stejným způsobem Schumpeter vysvětluje fungování parlamentu a tím i principy vlastní teorie demokracie. Funkcí parlamentu je tvorba zákonů, ovšem prostředkem k naplnění této funkce je konkurenční boj o moc. Společenský cíl, tvorba zákonů, je průvodním jevem či vedlejším produktem tohoto boje³¹.

³¹ Důsledkem tohoto faktu je nižší výkonnost a efektivita vlády v demokratickém systému oproti systémům nedemokratickým, kde nedochází k plýtvání energie v důsledku parlamentních sporů (Schumpeter 2004: 304). Na druhou stranu efektivita není v politice vše a její nedostatek je nahrazen jinými atributy, jako je např. legitimita (Balík a Kubát 2012: 88–89).

Vzhledem k výše řečenému vyplývá, že demokracii dle Schumpeterovy teorie není možné popsat jako hodnotu. Spíše je možné popsat ji jako vládu politiků, jejímž praktickým projevem je mimo jiné fakt, že ve většině moderních demografií se politika stala profesionální kariérou. Pakliže je politika pro danou osobu hlavní kariérou, řekněme životním řemeslem, je pochopitelné, že ruku v ruce s tím budou existovat i specifické osobní zájmy. Politika jako kategorie profese má pak specifické zájmy skupinové. Vzhledem ke svým zájmům – Schumpeter předpokládá, že jimi jsou udržení či expanze politických postů – mohou být politická rozhodnutí předpojatá, ovlivněná ohledem na dopad do jejich kariéry. Typickým produktem takto ovlivněné politiky je preference krátkodobých cílů (když už ne úplná absence cílů dlouhodobých) nebo změna zahraniční politiky, která se prakticky stává nástrojem politiky domácí. Souvisejícím problémem je i nízká kvalita politiků, které demokracie produkuje. Přestože je samozřejmě předností demokracie porovnání alternativ, schopnosti profesionálního politika podle Schumpetera nekorelují se schopnostmi profesionálního úředníka či státníka. Úspěch v kampani říká v podstatě jen velmi málo o tom, jak je daný kandidát způsobilý spravovat veřejné záležitosti³². Voliči si mohou být relativně jisti snad jenom jeho schopnostmi v jednání s lidmi a určitou silou jeho osobnosti (Schumpeter 2004: 303, 305–307).

³² V předvolebních debatách jde především o schopnost mluvit do kamery a je to právě tato schopnost, nikoli např. kandidátovi morální standardy, které je vyhrávají (srov. např. Behenský 2009: 92–93).

4. Komparace Popperovy a Schumpeterovy teorie demokracie

Neklasické pojetí demokracie námi analyzovaných autorů má mnoho společného. Oba svůj výklad teorie demokracie začínají kritikou – Popperova teorie je předložena na pozadí kritiky totalitárních tendencí a Schumpeterova kritika je odvislá od neudržitelnosti klasické doktríny demokracie. Oba zdůrazňují nerealističnost vlády lidu a pro oba je svoboda jednotlivce podstatnou součástí postulovaných teorií. Přesto lze v hlavních tezích najít zásadní odlišnosti, které se pokusíme objasnit v následující komparaci.

4.1 Role jedince

V Popperově teorii je role jedince zásadní, což je dáno schopností tohoto jedince použít kritický rozum, skrze který je schopen posoudit činy vládnoucí elity. Právě v tom tkví jeho základní politická role ve společnosti a v tomto smyslu je tedy racionální, z čehož mj. vyplývá, že je svobodný a odpovědný. Právě jedinec činí rozhodnutí o vlastním životě, včetně rozhodnutí o přijetí či odmítnutí hodnot demokracie. Na druhou stranu je právě tato odpovědnost příčinou iracionální (emocionální) negativní reakce na demokracii a jedinec tak může pociťovat civilizační zátěž jako signifikantní externalitu rozvoje lidské svobody a pudově se jí snažit vyhnout.

Pro Schumpetera je svoboda jedince taktéž podstatným prvkem. Za prvé je důležitá pro svobodnou konkurenci a formulaci nabídek na straně politiků a za druhé je potřebná pro svobodnou účast v konkurenčním boji o moc. Ovšem na rozdíl od Poppera Schumpeter nepojednává o svobodě jednotlivce jako o hodnotě, nýbrž jako o procedurálním požadavku. Přiznává totiž, že svoboda není konstantně substanciálním projevem chování člověka ve veřejném prostoru, jelikož ten je často manipulován politickou reklamou. Zatímco je jedinec v soukromém prostředí racionální, ve veřejném prostoru se často chová iracionálně (emocionálně). Díky

specifické demokratické proceduře charakterizované konkurenčním zápasem není výstižným popisem jedincovy role ve společnosti jeho iniciativa, ale naopak redukce (nikoli absolutní) jeho role na akt schválení či odmítnutí představených politiků.

Schéma č. 4: Role jedince v Popperově a Schumpeterově teorii demokracie.

K. R. Popper	J. A. Schumpeter
Jedinec je racionální ve smyslu schopnosti kritického posouzení a iracionální (emocionální) kvůli touze zbavit se civilizační zátěže. Jeho role spočívá v kritickém soudu nad elitami.	Jedinec je racionální v soukromém prostředí, ve veřejném prostoru může jednat i iracionálně (emocionálně). Jako volič může podléhat manipulaci, pasivně volt z nabídky a jeho role může spočívat především (nikoli absolutně) v akceptaci elit.

Zdroj: Zpracováno autorem.

4.2 Podmínky demokracie

Z Popperovy teorie demokracie je možné odvodit pět základních podmínek demokracie. První a základní je víra v kritický rozum, chápaná jako ontologický princip. Druhou podmínkou je princip tolerance, na který je navázán soubor dalších hodnot a etických principů. Bez akcentace těchto hodnot není možné nenásilné demokratické soužití. S tím úzce souvisí třetí podmínka, kterou je svoboda myšlenkové výměny. Tato svoboda je nutnou podmínkou lidského pokroku, který je ospravedlněním civilizační zátěže. Čtvrtá podmínka souvisí se snahou o uchování demokracie – změny lze provádět jenom v rámci pravidel demokracie, nelze tolerovat netoleranci či extrapolovat jakékoli hodnoty, jelikož jejich pozice musí být v demokratické společnosti vyvážená (svoboda musí být ohraničena, tolerovat lze jen tolerantní a většinová vláda je možná jen při ochraně menšin). Poslední podmínkou je nahrazení utilitaristického maximu jiným cílem lidského společenství – minimalizací

lidského utrpení, které je dle Poppera na rozdíl od definování šťastné společnosti realistickým programem. Všechny zmíněné podmínky demokracie mají vztah k akcentovaným hodnotám a celkově tedy lze shrnout, že Popper udržení demokracie podmiňuje hodnotově.

Schumpeter v kontextu vlastní teorie formuluje jiné podmínky demokracie. První podmínkou je, aby ze společnosti bylo možné rekrutovat dostatečně kvalitní politiky. Bez kvalitní nabídky na jejich straně je efektivní volba zástupců zřejmě značně iluzorní. S vládní efektivitou souvisí i druhá podmínka, rozpětí politické agendy, které musí být limitované. Jinými slovy agenda politiků musí být maximálně tak široká, aby měli prostor rozhodovat a nebyli přitom zahlceni rutinní byrokratickou prací. Ve třetí podmínce Schumpeter požaduje efektivní, tj. nezaujatý, loajální a především profesionální byrokratický aparát. Čtvrtou podmínkou je existence kultury, která je schopná tolerovat rozdílnost v názorech. Politika, právě protože je vysoce konkurenčním prostředím, nemůže být demokratická bez dodržování základní tolerance odlišných názorových pozic. Úzce s tím souvisí pátá podmínka – konsenzus na základních otázkách, jakými jsou například právě stanovení pravidel „fair play“. Vidíme tedy, že Schumpeterovy podmínky demokracie se většinou netýkají hodnot, nýbrž procedurální stránky praktické politiky. I podmínky čtyři a pět, tedy tolerance názorů a konsenzus v základních otázkách, jsou odůvodněné především s ohledem na demokratický proces.

Schéma č. 5: Podmínky demokracie v Popperově a Schumpeterově teorii demokracie.

K. R. Popper	J. A. Schumpeter
<ol style="list-style-type: none"> 1. Víra v rozum a falsifikační imperativ jako ontologický princip 2. Princip tolerance a navazující soubor hodnot a etických principů 3. Svoboda myšlenkové výměny a limitovaná svoboda jednotlivce 4. Principy spojené s uchováním a obranou demokracie 5. Definovaný cíl: minimalizace lidského utrpení 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kvalitní nabídka (politici) 2. Limitované rozpětí politické agendy 3. Weberiánská byrokracie 4. Tolerance existence odlišných názorů 5. Konsenzus na základních otázkách

Zdroj: Zpracováno autorem.

4.3 Modus operandi demokracie

Podle Poppera je procesuální stránka demokracie dána institucionálním nastavením a především kritickou procedurou, skrze kterou jsou v otevřené společnosti přijímány změny. Každý jedinec je sto užít kritický rozum při soudu nad politikou, jejíž nežádoucí elementy jsou likvidovány na podobné bázi, na jaké jsou falsifikovány vědecké teorie (Znoj 2002: 43). Popper se proto soustředí na proces, ve kterém se otevřená společnost k cíli blíží pomocí postupných kroků a skrze metodu pokus-omyl. Vše, co bylo nyní řečeno, však neznamená, že je demokratický proces bezhodnotový, což lze dobře vidět na dvou hlavních prvcích demokratického procesu. Prvním je zmíněný princip racionální otevřené kritiky a z ní plynoucí konkurence teorií i hodnot. V demokratickém procesu to implikuje pluralismus a ipso facto stav, kdy si společnost prostřednictvím demokratické procedury může volit z rozsáhlé palety možných legislativních a morálních přístupů, omezených pouze podmínkami

udržitelosti demokracie (viz výše). V procesu tohoto výběru je potom klíčovým nástrojem eliminace špatných návrhů skrze dílčí sociální inženýrství, tedy odstranění dílčích prvků (norem), které nevyhověly. Druhým prvkem je negativistická role občanů ve vztahu k rekrutaci elit – metoda jejich odvolání a posouzení. Postupem demokracie dle Poppera totiž není volba dobré vlády, ale odstranění špatné.

Zavedenou procedurou v Schumpeterově demokracii je konkurenční boj o hlasy. Politici dávají na politickém trhu určitou politickou nabídku, ze které občané volí. Dokonalá konkurence je samozřejmě pouhým ideálem a tak v tomto procesu existuje řada negativních projevů. Mezi nejvážnější z nich patří manipulace a klamavá reklama, ale i přes ně je konkurence na straně nabídky hlavním procedurálním znakem demokracie. Vyplývajícím faktorem je poté možnost rekrutace a de facto i odvolání elit, které vyplývá z demokratických voleb.

S moderními operandy demokracie souvisí determinační posloupnost ve vztahu demokracie a povahy společnosti. Popperova otevřená společnost je v jádru souborem hodnot. Pakliže je demokracie chápána takto, lze usoudit, že ve zmíněném vztahu hraje prim a určuje povahu společnosti, resp. její institucionální a normativní nastavení, poněvadž jiný soubor hodnot implikuje zcela jinou povahu společnosti. Schumpeterova posloupnost je opačná. Demokracie, jelikož je chápána pouze jako metoda, je zde produktem povahy společnosti, protože právě na povaze společnosti závisí, jestli bude demokratická metoda možná.

Schéma č. 6: Modus operandi v Popperově a Schumpeterově teorii demokracie.

K. R. Popper	J. A. Schumpeter
A. Kritika, konkurence teorií i hodnot	A. Konkurenční boj o hlasy
B. Metoda odvolání a posouzení elit	B. Možnost rekrutace i odvolání elit
C. Demokracie jako určující faktor povahy společnosti (Demokracie implikuje povahu společnosti)	C. Demokracie jako produkt povahy společnosti (Povaha společnosti implikuje demokracii)

Zdroj: Zpracováno autorem.

4.4 Demokracie jako hodnota a povaha teorie

Popper se vymezil proti logickému pozitivismu, který mj. tvrdí, že hodnoty nelze racionálně uchopit - jsou součástí světa metafyziky a ideologie a jsou proto racionálně nezdůvodnitelné. V opozici k tomuto se Popper inspiroval Kantem k myšlence, že teorie pomáhají konstituovat předmět bádání a tím ho vlastně předcházejí (Znoj 2002: 46–47). Popper tento úhel pohledu rozvinul a hovoří o odvážném předkládání hypotéz, které až následně podléhají empirickým testům (Popper 1963: 47). To je první pozice hodnot v Popperově teorii – jsou spjaté s formulacemi teorií, stojí vlastně na jejich počátku a jsou dále přítomné i v demokratickém procesu. Kořeny této pozice tkví v epistemologickém stanovisku, že vzhledem k tomu, že nic nelze logicky dokázat, dosažení pravdy musí být ideou, tedy hodnotou (viz výše). Nelze dokázat, že demokracie je „dobrým“ společenským nastavením. Lze pouze vyvrátit, že dobrým nastavením je – vzhledem k míře lidského utrpení jako proměnné – tyranie. Samotná pozice rozumu ve vztahu k „pravdě o demokracii“ je pak hodnotovým, morálním rozhodnutím. Jedná se o víru, která není falzifikovatelná, nicméně vzhledem k předpokládané minimalizaci lidského utrpení je žádoucím elementem. Právě morální ideje jsou podmínkami k tomu, aby

demokratická metoda mohla fungovat, a jsou proto obsahem Popperovy teorie otevřené společnosti (Znoj 2002: 48). Povahu této teorie tak můžeme popsat jako explicitně normativní.

Schumpeter se od začátku snaží definovat demokracii jako proces, který skrze konkurenci na straně politické nabídky generuje veřejností akceptovanou politickou reprezentaci. Jiné prvky než většinové rozhodování se snaží eliminovat, protože jejich akceptací bychom do teorie demokracie inkorporovali hodnoty, které by stály – jako tomu je u Poppera – nad ní. Schumpeter (2004: 287) postuluje, že demokracie „[...] je politická metoda“ a jakožto taková logicky nemůže být konečným cílem. Metoda je zkrátka pouze metoda a vede k různým, tedy i neblahým, důsledkům (kdyby metoda byla cílem, většina lidu by měla pravdu, ať už by její záměry byly sebezločinnější). S tím souvisí, že „[...] demokracie nevede vždy ke stejným výsledkům“ (Schumpeter 2004: 261) a dokonce ani „[...] nepodporuje stejné zájmy a ideály“ (ibid). Paradoxně však můžeme říci, že se jedná o normativní část Schumpeterovy teorie, jelikož o inkorporaci norem vyjadřuje normativní postulát. Hodnoty ale nejsou hlavními prvky dané teorie a proto lze konstatovat, že Schumpeterova teorie je normativní pouze implicitně.

Schéma č. 7: Demokracie jako hodnota a povaha zkoumaných teorií.

	K. R. Popper	J. A. Schumpeter
Demokracie jako hodnota	Demokracie jako hodnota je žádoucí. V jejím základu je specifické ontologické stanovisko – víra v rozum.	Demokracie jako hodnota je nežádoucí. Taková hodnota je produktem sakralizace politiky a není možné o ní diskutovat.
Povaha teorie	Normativní explicitně – v základu je soubor hodnot.	Normativní implicitně – důraz je kladen na procesuální stránku.

Zdroj: Zpracováno autorem.

5. Závěr

Tato práce se zabývala pojetím demokracie u dvou autorů, K. R. Poppera a J. A. Schumpetera. Toto tzv. neklasické pojetí má na jednu stranu řadu společných prvků, především liberálně filosofické myšlenkové kořeny a požadavek svobody jedince, na druhou stranu lze však najít řadu rozdílů. Tyto odlišnosti jsme zkoumali komparací hlavních myšlenek obou autorů podle pěti vymezených komparačních kritérií s cílem odpovědět na pět výzkumných otázek.

Z provedené komparace ve vztahu k výzkumným otázkám vyplývá, že v Popperově teorii je jedinec aktivním racionálním aktérem schopným kritického soudu, zatímco jeho role v Schumpeterově teorii je spíše pasivní, spočívající v akceptaci či odmítnutí politické reprezentace s důrazem na jeho iracionální stránku. Druhá výzkumná otázka předpokládala pouze formulaci podmínek demokracie, ale naše komparace přitom odhalila, že ve formulaci těchto podmínek je důležitý rozdíl: zatímco je Popperova teorie demokracie podmíněna hodnotově, Schumpeterova teorie pracuje většinou s nehodnotovými, procedurálními podmínkami. Na třetí výzkumnou otázku odpovídáme, že moderní operandi Popperovy demokracie je kritika, institucionalizovaná do možnosti odmítnout elity v demokratických volbách a moderní operandi Schumpeterovy teorie je konkurenční boj o hlasy voličů. Z naší interpretace vyplývá, že Popperovo pojetí demokracie implikuje povahu společnosti, zatímco u Schumpetera je tento vztah obrácený, tedy povaha společnosti teprve implikuje demokracii. Toto považujeme za důležité zjištění, které pomáhá odhalit výchozí ontologické pozice obou autorů a tedy i jejich předporozumění k fenoménu demokracie. Na čtvrtou a pátou výzkumnou otázku odpovídáme v souladu s našimi tezemi, totiž že v základu Popperovy teorie stojí ontologické stanovisko, které je vědecky nevyvratitelné, ale ani nepotvrditelné, a demokracie je navíc podmíněna akceptací řady hodnot. Demokracie chápaná jako hodnota je tak u Poppera žádoucím jevem. Jeho teorie, kromě toho, že obsahuje řadu procesuálních návrhů, je explicitně normativní. Schumpeterova teorie oproti tomu pracuje především s procedurální

stránkou teorie a od hodnot se snaží oprostit – demokracie jako hodnota je podle Schumpetera nežádoucím jevem. Vyhnout se normativnosti však nedokáže absolutně, protože jejím striktním odmítnutím též jistou normu vyjadřuje. Schumpeterovu teorii proto považujeme za normativní pouze implicitně.

Odpověďmi na výzkumné otázky se nám podařilo naplnit cíl práce, tedy popsat konkrétní rozdíly v pojetí demokracie u analyzovaných autorů. Tím byl naplněn i smysl práce, kterým je přispění k odhalování hodnotících soudů v ontologických pozicích jednotlivých autorů u fenoménu demokracie. Odlišnost obou pozic je evidentní, byť jistá míra normativity je přítomná u obou autorů.

6. Literatura

- Balík, S., Kubát, M. (2012). *Teorie a praxe nedemokratických režimů*. Praha, Dokořán.
- Behenský, D. (2009). Politický marketing. In: Rosůlek, P. a kol, *Média a politika. Vybrané problémy* (Plzeň, Západočeská universita Plzeň), 86–112.
- Bellah, R., N. (1967). *Civil Religion in America. Journal of the American Academy of Arts and Sciences*. 1967 (1), 1–21.
- Blecha, I. a kol. (2002). *Filosofický slovník*. Olomouc, OLOMOUC.
- Dahl, R. (2001). *O demokracii. Průvodce pro občany*. Praha, Portál.
- Harari, N., Y. (2013). *Sapiens. Úchvatný i úděsný příběh lidstva*. Praha, LEDA.
- Hloušek, V., Kopeček, L., Šedo, J. (2011). *Politické systémy*. Brno, Společnost pro odbornou literaturu.
- Karl, T., L. (2000). Electoralism: Why Elections are not Democracy. In: Rose, R. (ed.). *The International Encyclopedia of Elections* (Washington D.C.: CQ Press).
- Kopeček, L. (2007). Koncept demokracie J. Schumetera. In: Hloušek, V., Kopeček, L., *Demokracie. Teorie, modely, osobnosti, podmínky, nepřátelé a perspektivy demokracie* (Brno, Mezinárodní politologický ústav), 178–190.
- Musil, J. (2002). Který druh historicismu kritizoval Karl Popper? In: *Šance otevřené společnosti. K poctě Karla R. Poppera* (Praha, Karolinum), 25–39.
- Novák, M. (2003). *Popper versus Schumpeter: srovnání dvou neklasických teorií demokracie*. Praha, Sociologický ústav AV ČR.
- Parusniková, Z. (2007). *Rozum, kritika, otevřenost: Živý odkaz filosofie K. R. Poppera*. Praha, Filosofia.
- Popper, K., R. (1963). *Conjectures and Refutations*. London, Routledge.

Popper, K., R. (1983). *Realism and the Aim of Science. Postscript to the Logic of Scientific Discovery*. London, Hutchinson.

Popper, K., R. (1995). *Věčné hledání*. Praha, OIKOYMENH.

Popper, K., R. (1997a). *Život je řešení problémů*. Praha, Mladá fronta.

Popper, K., R. (1997b). *Budoucnost je otevřená*. Praha, Vyšehrad.

Popper, K., R. (1997c). *Logika vědeckého bádání*. Praha, OIKOYMENH.

Popper, K., R. (2000). *Bída historicismu*. Praha, OIKOYMENH.

Popper, K., R. (2007). *After the Open Society. Selected Social and Political Writings*. London, Routledge.

Popper, K., R. (2011). *Otevřená společnost a její nepřátelé I*. Praha, OIKOYMENH.

Popper, K., R. (2015). *Otevřená společnost a její nepřátelé II*. Praha, OIKOYMENH.

Przeworski, A. (2003). Minimalist Conception of Democracy: A Defence. *University Information Technology Services*. 11. 7. 2008

(<http://www.u.arizona.edu/~zshipley/pol437/docs/Przeworski.pdf>, 8. 3. 2017), 12–16.

Rosůlek, P. (2014). *Politický secesionismus & etické teorie. Allem Buchanan a jeho kritici*. Brno, Barrister & Principal.

Sartori, G. (2005). *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno, CDK.

Schumpeter, J., A. (2004). *Kapitalismus, Socialismus a demokracie*. Brno, CKD.

Snyder, T. (2015). *Černá zem. Holokaust – historie a varování*. Praha, PROSTOR.

Stulík, O. (2016). *Liberální demokracie (ne)rozumu. Popper a ti druzí v analýze metafor*. Brno, CKD.

Swedberg, R. (2004). Vznik knihy Kapitalismus, socialismus a demokracie a její místo v Schumpeterově díle jako celku. In: *Schumpeter, A., Kapitalismus, socialismus a demokracie* (Brno, CKD), 6–18.

Weber, M. (1978). *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley, University of California Press.

Zakaria, F. (2012). *Budoucnost svobody. Neliberální demokracie v USA i ve světě*. Praha, Academia.

Znoj, M. (2002). Kritický racionalismus z morálního hlediska. In: *Šance otevřené společnosti. K poctě Karla R. Poppera* (Praha, Karolinum), 41–49.

7. Resumé

This thesis deals with the theory of democracy, namely the so-called non-classical concept of two prominent thinkers, K. R. Popper and J. A. Schumpeter. Both thinkers believed that the classical doctrine of democracy is untenable and they propose its revision. At the same time, however, both authors approaches to the issue differently and comparison of their theories reveals major differences between them. To reveal these differences, we chose a comparison of the five comparative criteria within the contextual analysis of core texts. This method led to the main goal of this thesis, which was to answer the research questions and therefore a description of the specific aspects of analyzed theories.

Substantial differences arose from the comparison between the two theories in the field of the individual and its role in society, the modus operandi of democracy and the question of values in theory of democracy. Differences were also observed in the nature of the theories in relation to normativity, but at the same time it was found that degree of normativity is present in both theories. A sense of work was reached by the answers to the research as well, which contributed to the detection of value judgments in the ontological positions of the individual authors within the phenomenon of democracy.